

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı sahəsində məşğulluğun iqtisadi artıma təsiri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Bayramov Bəhruz Məhəmməd

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d. dos Əhmədov Fariz Saleh

_____imza

“ ___ ” _____20___ -cu il

“Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı sahəsində məşğulluğun iqtisadi artıma təsiri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 / İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Qrup: 20

Magistrant
Bayramov Bəhrüz Məhəmməd

_____imza

Elmi rəhbər
i.ü.f.d.,dos. Bağırzadə Elşən Rəsul

_____imza

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d., b.m. Hümbətova Suqra İnqilab

_____imza

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____imza

BAKI – 2019

The impact of employment in agriculture field to economic increase in Azerbaijan Republic

Summary

The urgency of the research. The development of agrarian sector seems to be more realistic in terms of ensuring food security, increasing employment, moving from import to export-oriented economy, preventing urbanization and increasing the socio-economic development of the regions at the expense of this field.

Purpose of the research. The purpose of the research is to explore ways to increase employment level in the agrarian sector, to study its economic results and at the same time ensure the development of all agrarian structures.

The duties of the research. Studying the relationships between the state, economy and agriculture, studying the potential of the country's agrarian sector, studying ways to improve the employment level of workers in this area and etc.

Research methods. Many research methods have been used during the research. These include analysis, qualitative and quantitative methods, comparative analysis, systematic approach, observation, questionnaires, and other methods.

Information base of the research. The research database is composed of various literatures, articles, scientific studies, numerous internet resources and legal acts which are legally defined by the legislation.

Research restrictions. The lack of access to current statistical results regarding the agrarian sector in the research process and the lack of indications on the level of implementation of the Strategic Road Map have created restrictions.

The results of the research. Some of summarized results after the analysis are as follows: the working population in the agrarian sector is less capable of economic growth than its own and in order to mobilize productive forces and increase the interest of entrepreneurs in this area, access to domestic and foreign markets should be encouraged.

Scientific-practical significance of the results. The results of the research work are sufficient for agrarian sector entities, and the analysis of various types of products will help entrepreneurs to choose which ones are more profitable and less costly.

Key words: employment, development, level, economy, agriculture.

İXTİSARLAR və İŞARƏLƏR

ÜDM	-	Ümumi Daxili Məhsul
BMT	-	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
DB	-	Dünya Bankı
səh.	-	Səhifə

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I Fəsil AQRAR SEKTORUN İQTİSADI İNKİŞAFDAKI ROLUNUN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ MƏSƏLƏLƏRİNİN TƏDQIQI.....	12
1.1. Aqrar sektorun mahiyyəti, əsas xüsusiyyətləri və iqtisadi inkişafda rolu.....	12
1.2. Aqrar sektorda məşğulluq və iqtisadi artım arasındakı əlaqənin qiymətləndirilməsinin nəzəri və metodiki əsasları	18
1.3. Dünya təcrübəsində aqrar sektorun iqtisadi artıma təsirinin yüksəldilməsi yolları.....	24
II Fəsil AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAFINDA AQRAR SEKTORUN ROLUNUN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	29
2.1. Aqrar sektorun istehsal potensialının təhlili və qiymətləndirilməsi	29
2.2. Aqrar sektorun ixrac potensialının təhlili və qiymətləndirilməsi	34
2.3. Aqrar sektorda məhsuldarlıq səviyyəsi və ona təsir göstərən amillərin təhlili	40
III Fəsil AZƏRBAYCANDA AQRAR SEKTORUN İQTİSADI İNKİŞAFDAKI ROLUNUN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ	45
3.1. Aqrar sektorda struktur təkmilləşdirmələrinin əsas istiqamətləri	45
3.2. Aqrar sektorun innovasiya potensialının gücləndirilməsi yolları	51
3.3. Aqrar sektora dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	57
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	68
Cədvəllərin siyahısı	72
Şəkillərin siyahısı	72

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Azad bazar iqtisadiyyatına keçdikdən, xüsusilə neft gəlirlərinin büdcəyə daxilolmalarının artmasında sonra dövlət əsaslı iqtisadi islahatlara başladı və bu bir çox inkişaf etdirilməsi vacib olan sahələri hərəkətə gətirdi. Bu sahələrə turizm, kənd təsərrüfatı, tikinti, yüngül və.s sənaye sahələrini əhatə etdi. Ölkəmizin davamlı və dayanıqlı inkişafa nail olma yolunda inkişaf etdirilməsi zəruri olan sahələrdən biri də kənd təsərrüfatıdır. Belə ki, bu sahənin inkişaf etdirilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, məşğulluğun artırılması, idxaldan ixrac yönümlü iqtisadiyyata keçid, urbanisasiyanın qarşısının alınması, regionların sosial-iqtisadi inkişafının bu sahənin hesabına artırılmasının daha real görünür.

Hal-hazırda bu sahənin davamı və inkişafı üçün ciddi işlər həyata keçirilir, investisiyaların təşviqi, sahibkarlığın inkişafı, ayrılan maliyyə yardımları və digər stimullaşdırıcı amillər tətbiq olunur. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının səmərəliliyini artırmaq və həmin məhsulların istehsalçılara dövlət tərəfindən maliyyə yardımının göstərilməsi məqsədilə "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara dövlət dəstəyi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 yanvar 2007-ci il tarixli sərəncamı verilmişdir. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafı üçün bir sıra dövlət proqramları olan "2008-2015-ci illərdə AR-da əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı", "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" işlənib hazırlanmış və həyata keçirilmişdir. Bundan başqa Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi" və buna bənzər digər layihələr kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafının dövlət səviyyəsində böyük iqtisadi və sosial əhəmiyyət daşıdığı bariz nümunəsidir. Bütün bu tədbirlər aqrar sektorun nə dərəcədə əhəmiyyət daşıdığını və aktual olduğunu göstərir və dövlət bu sektorda daha yüksək inkişafa nail olaraq

məşğulluğu və ərzaq təminatını artırmaq, eyni zamanda bunların nəticəsi olaraq dayanıqlı iqtisadi inkişafı və artımı təmin edərək bu sahənin payını ÜDM-də artırmağı hədəfləyir . Bu araşdırmada əsas istiqamətimlərimdən biri ölkəmizdə kənd təsərrüfatı sahəsində olan məşğulluğun ÜDM-də yaratdığı dəyərin müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, təhlili və artırılması yollarının tədqiqidir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunun inkişaf etdirilməsi dövlətin iqtisadi hədəfləri içərisində əsas yer tutması və onun bir sıra islahatlarla tənzimlənməsi prosesi uzunmüddətli prosesdir. Həyata keçirilən bu tədbirlərin məqsədi kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ölkənin daxili tələbatını ödəməklə yanaşı, qonşu ölkələrə, eləcə də dünya bazarlarına çıxışın təmin edilməsi, aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi və dövlət büdcəsinə daxilolmaların artırılmasıdır. Bizim Rusiya, İran, Gürcüstan kimi qonşularımız var və iqtisadi anlamda böyük bazarlar deməkdir . Adlarını qeyd etdiyim ölkələrdə Azərbaycan məhsulları sevilir və bu da o deməkdir ki, biz istehsalımızı artırma yolunda addımlar atmalıyıq . Yuxarıda sadalananlara nail olmaq üçün bir sıra problemlərin, maneələrin aradan qaldırılması vacibdir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatında düzəldilməsi vacib olan problemlərə ölkədaxili ərzaq çatışmazlığı və tələbatın ödənməsi üçün idxalın artması, bu sahədə çalışanların ixtisas bacarıqlarının aşağı səviyyədə olması, münbit torpaqların azlığı, əkinə yararlı sahələrin boşda qalması və ya lazımı qədər istifadə edilməməsi, ölkədəki kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin aşağı olması və bazara çıxışda maneələrin olması, müəyyən məhsullar üzrə idxal və ixrac gömrük rüsumlarının sahibkarlara çətinlik yaratması, aparılan islahatların icrasının gecikməsini və.s aid etmək olar. Dövlətin iqtisadi hədəfləri arasında yalnız kənd təsərrüfatı məhsulları ilə ərzaq təminatını deyil, eyni zamanda onun tərkib müxtəlifliyini və keyfiyyətini də yaxşılaşdırmaq əsas yer tutur. Son illərdə tələbatı ödəmək üçün ölkəyə gətirilən məhsulların, eləcə də bəzi yerli məhsullar kimyəvi maddələrlə doludur, səbəbi isə bəzi bölgələrdə torpaqdakı humus qatının zəif olmasına görə həmin məhsulların kimyəvi maddələrlə yetişdirilməsi və geninin dəyişdirilməsidir. Dissertasiya işi bu kimi

problemlərə toxunaraq bu problemlərin haradan qaynaqlandığını, səbəblərini araşdıraraq həll yolları axtarmağa, yeni bir baxış ortaya qoymağa çalışacaq.

Tədqiqat işinin predmeti dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaqda ölkəmizin kənd təsərrüfatı sahəsini əsas iqtisadi sahələrdən birinə çevirmə yolunda bu sahədə məşğulluqla bağlı problemlərin aşkar olunması, sahə üzrə mövcud məşğulluq səviyyəsinin öyrənilməsi, tənzimləmə və qanunvericilik yolu ilə ölkə üzrə mühüm iqtisadi göstəricilərdə payının yüksəldilməsi yollarının öyrənilməsidir.

Tədqiqat işinin obyektini isə Azərbaycan Respublikasının Kənd təsərrüfatı təşkil edir.

Kənd təsərrüfatı ilə bağlı konsepsiyalar, bu sahə üzrə araşdırma olan müxtəlif ədəbiyyatlar və məqalələr, mütəxəssislərin fikirləri, hüquqi qüvvəyə malik olan normativ aktlar tədqiqatın nəzəri- metodoloji əsasını təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Tədqiqat prosesində aqrar sahə üzrə son bir ilin statistik nəticələrinə əlçatanlığın zəif olması və Strateji Yol Xəritəsinin icra prosesinin hansı səviyyədə olması ilə bağlı göstəricilərin olmaması məhdudiyyətlər yaratmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində aqrar sektorun ölkənin inkişafındakı rolu əhatəli şəkildə araşdırılmış, idxal-ixrac potensialı daha real göstəricilər əsasında təhlil edilmiş, məşğulluq və iqtisadi artım arasında necə bir əlaqənin olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Bundan başqa bilinənlərlə yanaşı aqrar sektorda olan digər problemlərin həlli istiqamətləri də tədqiqat işində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın məqsədi aqrar sektorda məşğulluq və məşğulluq səviyyəsinin artırılması, onun iqtisadi nəticələrinin öyrənilməsi və eyni zamanda aqrar sahənin bütün strukturlarının inkişafının təmin olunması yollarının tədqiqidir. Bundan başqa bu inkişafın hansı təcrübə və biliklər əsasında formalaşacağını öyrənmək də məqsədlər sırasına daxildir.

Tədqiqatın vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

- ✓ dövlət, iqtisadiyyat və kənd təsərrüfatı arasında əlaqələrin, təsirlərin öyrənilməsi

- ✓ ölkənin aqrar sektordakı potensialının araşdırılması və öyrənilməsi
- ✓ kənd təsərrüfatı sahəsində olan problemlərin və onların təsir gücünün müəyyənləşdirilməsi
- ✓ bu sahədə çalışan kadrların inkişaf üçün yetərli olub-olmamasının öyrənilməsi və məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi yollarının tədqiqi
- ✓ iqtisadi artıma nail olma yolları içərisində aqrar sahədə inkişafın nə qədər əhəmiyyətli və təsirli olmasının öyrənilməsi və s.

Tədqiqatın informasiya bazasını aqrar sahə ilə bağlı müxtəlif ədəbiyyatlar, məqalələr, elmi araşdırmalar, çoxsaylı internet resursları və hüquqi qüvvəyə malik, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş normativ hüquqi aktlar təşkil edir.

Tədqiqat zamanı bir çox **tədqiqat metodlarından** istifadə üçün uyğunluq yoxlanılmış və tədqiqatın gedişində istiqamət üzrə müxtəlif metodlardan istifadə olunmuşdur. Bunlara analiz, keyfiyyət və kəmiyyət metodlarından, müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma, müşahidə, anket və başqa metodları misal göstərmək olar.

Tədqiqat giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər hissəsindən ibarətdir. Tədqiqatın sonunda isə tədqiqat prosesində istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

Tədqiqat işinin birinci fəslində aqrar sektor, onun mahiyyəti, spesifik xüsusiyyətləri, kənd təsərrüfatı sahəsinin aktual olmasının əsasları, aqrar sektorda məşğulluq və iqtisadi artım arasında əlaqənin nəzəri cəhətdən araşdırılması, iqtisadi məktəblərin bu sahə ilə bağlı araşdırmaları, fikirləri, Azərbaycanda aqrar sahədə məşğulluğun mövcud vəziyyəti, işçi qrupları, əmək ehtiyatların hansı səviyyədə olması və inkişaf istiqamətləri və inkişafa mane olan problemlərdən bəhs olunur.

İkinci fəsildə aqrar sektorda istehsal və ixrac potensialının qiymətləndirilməsi və müqayisəli şəkildə geniş təhlili, məhsuldarlıq səviyyəsi və ona təsir göstərən amillərin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də bu sahədə məhsuldar qüvvələrin hansı vəziyyətdə olduğundan bəhs olunur.

Üçüncü fəsil isə əvvəlki fəsillərdən ortaya çıxan ümumiləşdirilmiş nəticələrə əsasən aqrar sektorun hansı bölmələrində ciddi struktur dəyişikliklərə ehtiyac olması,

innovasiya potensialının gücləndirilməsi yolları və eləcə dəkənd təsərrüfatı sahəsində inkişafı təmin etmək üçün dövlət dəstəyinin hansı səviyyədə təşkil olunması məsələlərini əhatə edir. Bu hissədə tədqiqat işindən ortaya çıxan nəticələr və təkliflər hissəsi verilmişdir.

I Fəsil AQRAR SEKTORUN İQTİSADI İNKİŞAFDAKI ROLUNUN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ MƏSƏLƏLƏRİNİN TƏDQIQI

1.1. Aqrar sektorun mahiyyəti, əsas xüsusiyyətləri və iqtisadi inkişafda rolu

Sürətlə inkişaf edən dünyada əhalinin artım sürəti və təbii resursların həddindən artıq istifadə edilməsi qlobal problem xarakteri daşıyır. Belə ki, davamlı inkişaf təbii ehtiyatların istismarı hesabına başa gəlmiş və insanların bərpa prosesində istəklili olmaması 20-ci əsin sonlarından başlayaraq bir sıra resursların qıtlığına və ərzaq təminatının ödənilməsində problemlərə yol açmışdır. Bunların içərisində ərzaq çatışmazlığı daha qlobal bir səviyyəyə çatmışdır. Texnoloji yeniliklərin sürətlə yayılması inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sektorun inkişafını sürətləndirmiş və inkişaf etdirilməsi gərəkli olan başlıca sahələrdən biri olmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin kompleks inkişafı bu prosesi sürətləndirsə də, inkişafda olan ölkələr üçün aqrar sektorda inkişaf tempi hələ də zəifdir. Kənd təsərrüfatının əsas məqsədi ölkə əhalisinin ərzaq və ekoloji təminatını həyata keçirmək, bütün regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə nail olmaq, emal sənayesi üçün xammal istehsal etmək, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı üçün zəruri sayılan infrastrukturu yaratmaqdır(Quliyev.E, 2015: s.20). Ölkə üçün aqrar sektorun mahiyyəti ölkədə olan ərzaq təminatının davamlı şəkildə ödənilməsi, məhsuldar qüvvələrin hərəkətə gətirilməsi, digər sahələrin canlanmasında rolu və bunların nəticəsi olaraq makroiqtisadi göstəricilərdə kənd təsərrüfatının payının artırılmasıdır.

Təbiətin başlıca sərvətlərindən olan torpaq insanların yaşamasında müstəsna rol oynayır və yalnız insan əməyi sayəsində öz bəhrəsini verir. Ona görə də torpaqların xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, kənd təsərrüfatında səmərəli şəkildə istifadəsi, münbitliyinin artırılması və əkinə yararlı olmayan torpaqların kənd təsərrüfatına cəlb edilməsi prioritet məsələlər arasındadır(Məmmədov.Q, 2007). İstehsal

sferasının qurulması torpaqdan başlayır və insanların tələbatının ödənilməsində əvəzolunmaz sosial, iqtisadi və estetik vasitədir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının torpaqla birbaşa və dolayı olaraq əlaqəli olması torpaqların münbitləşdirilməsi istiqamətində əsaslı dəyişikliklərin olmasını tələb edir.

Aqrar sektorun inkişafı iqtisadiyyatın digər sahələrə nəzərən təməl ehtiyac olan qida baxımından və iqtisadi cəhətdən daha çox əhəmiyyət daşır, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasına dövlət dəstəyinin yüksəldilməsinin ərzaq və iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı üçün mühüm əhəmiyyəti daşıyır. Bu sektor digər sahələrlə müqayisədə daha aşağı gəlirli olduğu üçün daha riskli sahə kimi hesab olunduğundan, bu sahə davamlı şəkildə dövlətin diqqət mərkəzində olmalıdır.

Ümumilikdə, həm global, həm də milli səviyyədə iqtisadi yüksəlişdə hər bir sahənin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Aqrar sahə bir tərəfdən istehsalın ixtisaslaşmasının, çoxukladlı iqtisadiyyatın formalaşmasının nəticəsi kimi sahələrin ayrılaraq müstəqil fəaliyyət göstərməsini əks etdirirsə, digər tərəfdən sahələrin qarşılıqlı əlaqəsinin zəruriliyini səciyyələndirir (İbrahimov.İ, 2016: s.10). Aydın ki, müxtəlif sahələrin spesifik xüsusiyyətləri də fəaliyyət növündən və məqsədindən asılı olaraq dəyişir və formalaşır. İnsanların yaxşı qidalanması, ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı, ayrı-ayrı sənaye sahələrinin inkişafı baxımdan olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyan aqrar sektorun dinamik və dayanıqlı inkişafı dövrümüzün ən vacib və aktual məsələlərindən biridir.

Müasir dövrdə bütün dünyanın diqqət mərkəzində olan kənd təsərrüfatı üçün davamlı və dayanıqlı inkişaf daha mühümdür, çünki, insanların normal şəkildə qidalanmasının və daha yaxşı yaşamasının əsasını bu sektor təşkil edir. Kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı əsasən kasıb ölkələrdə aclığın aşağı salınmasında xüsusilə effektivdir, çünki əhalinin kasıb təbəqələrinin çoxu kənd təsərrüfatından və onunla bağlı fəaliyyət sferalarından asılıdır. Kənd təsərrüfatının inkişaf etməsi kiçik sahibkarlıq subyektlərinin cəlb edilməsi ilə, əsasən də qalanlarına, əgər o kasıblar üçün yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradacaqsa, kasıblığın səviyyəsinin aşağı

salınmasında daha effektiv olacaq (Abbasov.İ.D, 2013: s. 22). Aqrar sektor milli iqtisadiyyatın mühüm əhəmiyyətli tərkib hissəsi kimi kənd təsərrüfatı sahəsinə xidmət edən müxtəlif sahələri, həmçinin özünü, kənd təsərrüfatı məhsullarının son mərhələdə istehlakçı qruplara çatdırılması ilə məşğul olan sahələri özündə cəmləşdirərək, ümumiyyətlə ölkənin inkişafında, iqtisadi, sosial və ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı prosesini həyata keçirir. Ölkənin sosial-iqtisadi təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi olan ərzaq təhlükəsizliyinin ödənilməsi ümumilikdə aqrar sektorun və onun tərkibində olan müxtəlif sahələrin inkişafından asılıdır. Buna görə də aqrar sektorun dayanıqlı və davamlı inkişafı iqtisadi cəhətdən başlıca əhəmiyyət kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatına keçid zamanı aqrar sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlər bazarın tələblərinə uyğun məhsul istehsalını həyata keçirərkən müxtəlif maneələr və problemlərlə qarşılaşırlar. Bu problemlər aqrar sektorda olan müəssisə və təsərrüfat sahələrinin istehsal və satış fəaliyyətlərində özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bu isə bütövlükdə aqrar sektoru inkişafdan saxlayır və onun yüksək səviyyədə inkişaf etməsi baxımından problemlər yaradır, aqrar sahənin davamlı və dayanıqlı inkişafına mənfi təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatı sahəsi milli iqtisadiyyatın çox vacib xüsusiyyətlərə sahib olan istehsal sahəsidir. Çünki, kənd təsərrüfatının istehsal prosesi, sürəti, onun artımı təbii şəraitdən, xüsusən torpaqdan, onun təbii-bioloji ehtiyatlarından və münbitliyindən və s. amillərdən istifadə ilə bağlıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, klassik məktəbin nümayəndələri də torpağa əsas istehsal vasitəsi və sərvətin anası kimi baxmağı tövsiyə edirlər.

“Qida sənayesinin əsas mənbələrindən olan kənd təsərrüfatı sektoru, bu sənayenin əsasını təşkil edir. Belə ki, əkinə yararlı sahələrdən səmərəli şəkildə istifadə edilməsi həm insanlar üçün iş imkanı yaradır, həm də bu torpaqlardan alınan xammaldan qida sənayesində geniş şəkildə istifadə olunur” (İ.Ş.Qarayev, Ə.H.Hacıyev, S.N.Əliyev, V.M.Xəlilov, L.S.Amanova, N.K.Eyvazova, 2011). Bu sənayenin ölkəyə verdiyi faydalardan biri də ölkənin xarici məhsulların asılılığından xilas olunmasıdır, məhz bunun üçün ölkələr daxili istehsalı genişləndirməkdə maraqlıdırlar.

Aqrar sektorun davamlı inkişafı məsələsinə ümumi şəkildə yanaşılması daha məqsədəuyğundur. Dayanıqlı inkişafın əsas tələbləri mövcud resurslardan maksimum dərəcədə qənaətlə və səmərəli istifadə, ətraf mühitin qorunması və biomüxtəlifliyin mühafizəsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Həmçinin, aqrar sektorun inkişafı ətraf mühitlə, iqlimlə və s. amillərlə birbaşa bağlı olduğundan bu sektorun dayanıqlı və davamlı inkişafı üçün hazır məhsulların olması nə qədər vacibdirsə, inkişaf əlaqəli ekoloji prosedurlara əməl olunması ən azı o qədər lazımdır. Bundan əlavə, daşıma xidmətlərinin özü də bəzi ekoloji təsirlərə yol açdığı üçün, aqrar sektorun dayanıqlı inkişafında daşıma, çatdırılma xidmətlərinin iştirakı məsələləri də xüsusi yanaşma tələb edir. Burada nəqliyyat xidmətləri həyata keçirənlər həm kənd təsərrüfatı məhsullarının maksimum şəkildə reallaşdırılmasını təmin etməli, həm də bu xidmətləri həyata keçirərkən ətraf mühit üçün zərərsiz olmalıdırlar.

Aydındır ki, müasir qloballaşma və inteqrasiya əsrində ölkənin milli maraqlarını qorumaq, iqtisadi və digər təhlükəsizliyini təmin etmək kimi məsələlər hər bir dövlətin qarşısında duran başlıca vəzifədir. Bu da ondan irəli gəlir ki, artıq global iqtisadi mühitə yaxından inteqrasiya etmək, beynəlxalq aləmdə cərəyan edən iqtisadi proseslərin fəal iştirakçısına çevrilmək, xarici bazarlara rəqabət qabiliyyətli yerli məhsullarla çıxmaq və s. hər bir milli təsərrüfatın davamlı və dinamik inkişafının zəruri şərtinə çevrilmişdir. Bütün bunlar isə, öz növbəsində, ümumilikdə ölkə həyatında xarici amillərin rolunun artdığını göstərir. Belə bir şəraitdə insanların normal yaşayışının təmin olunması, onların normaya uyğun keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təchiz edilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbii ki, bunun üçün keyfiyyətli ərzaq istehsalı ilə yanaşı, vacib məsələlərdən biri də istehsal edilmiş məhsulların istehlakçılara vaxtında çatdırılmasıdır.

Aydın məsələdir ki, təkrar istehsalın başlıca hərəkətverici qüvvəsi istehsal olunmuş məhsulların satışının olmasıdır. Digər tərəfdən, aqrar sektorun inkişafına təsir edən ən vacib faktorlardan biri də satış bazarlarının çoxluğu və məhsulun bazara çıxışının təşkil edilməsidir. Buna görə də azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalın

çoxşaxəli inkişafında, məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsində, daxili və xarici iqtisadi münasibətlərin formalaşmasında nəqliyyat, keyfiyyət amilləri xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün aktuallığı ilə daima diqqət mərkəzində olmalıdır (İsayev A.S., 2009 s:5). Belə olsa daha yaxşı olardı ki, bu sahə ilə əlaqədar dövlət qurumları, agentlikləri regional inkişafa, aqrar sahənin yüksəlişinə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına diqqət göstərdikləri kimi, becərilmiş və ya istehsal edilmiş hazır məhsulların aid olduğu bazarlara çıxarılması üçün də müxtəlif tədbirlər həyata keçirsinlər.

Aqrar sektorun inkişaf xüsusiyyətlərini və qarşıda duran vəzifələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- ✓ İstehsal olunan aqrar məhsullar hesabına ölkədə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi
- ✓ İnsanların ərzağa olan tələbatının keyfiyyətli şəkildə ödənilməsi
- ✓ Kənd təsərrüfatında çalışan əhəlinin sosial problemlərinin həllinə və həmin ərazilərdə yoxsulluğun azaldılmasına xüsusi dövlət dəstəyinin göstərilməsi
- ✓ İçməli su ilə təminatın yaxşılaşdırılması
- ✓ Aqrar subyektlərin bazarlara məhsulları ilə sərbəst şəkildə çıxması üçün haqsız rəqabət, inhisar, ticarət və suni maneələrin aradan qaldırılması
- ✓ Kənd ərazilərin sosial-iqtisadi, ictimai iaşə obyektlərinin, təhsil keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması
- ✓ Yüksək inkişafa və texnoloji yeniliklərə nail olmaq üçün informasiya imkanlarına çıxışın təmin edilməsi
- ✓ Aqrar məhsulların qiymətinin bu sahədə çalışanların maddi vəziyyətini və xərclərini nəzərə alaraq təyin edilməsi

Qida məhsullarının saxlama, istifadə və daşıma müddəti mühüm xüsusiyyətlərə malik olduğundan, məhsulun istehlakçı təbəqəyə çatdırılmasının əhəmiyyətini göstərir. Bu nöqteyi-nəzərdən, istehsal prosesinin davamı və tamamlayıcısı kimi nəqliyyat da, ölkədə ərzaq və ərzağın təhlükəsizliyinin

təminatında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Təbii ki, həm ölkə ərazisində ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda istehsal edilmiş məhsulların, həm də idxal sayəsində təmin edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarlara – istehlakçılara çatdırılması birbaşa nəqliyyat sisteminin inkişafı ilə sıx bağlıdır və onun vəzifəsidir. Bu isə bir daha ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində nəqliyyatın, idarəetmənin rolunu bir daha təsdiqləyir.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları daşıma xidməti göstərən şəxslərə daşımanın qiyməti və keyfiyyəti, əksər hallarda bazar qiymətləri ilə bağlı heç bir təsir imkanına sahib olmurlar. Əvvəllər ölkəmizdə kənd təsərrüfatında xidmət göstərən daha çox yükləyici qabiliyyəti olan avtomaşınlar ayrı-ayrı bölgələrdə fəaliyyət göstərən ixtisaslaşdırılmış nəqliyyat-yükdaşıma ərazilərində toplanmışdı və onlardan vahid formada istifadə edilirdi. Son illər ərzində demək olar ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınması üçün heç bir yeni nəqliyyat vasitəsi alınmamışdır və bu məhsul yığımı zamanı özünü göstərir.

Nəzərə almalıyıq ki, nəinki ölkəmizdə, hətta digər dünya ölkələrinin əksəriyyətində, aqrar sektorda davamlı və dayanıqlı inkişafın formalaşdırılması çox uzun müddət tələb edən və çətin bir prosesdir. Artıq bu sahədə geridə olan ölkələr nəzərə almalıdırlar ki, dayanıqlı inkişafın yalnız məcburi tədbirlər hesabına və dövlətin yardımları sayəsində formalaşdırılması istənilən nəticələri vermir. Buna görə də cəmiyyətin hər bir fərdi tərəfindən bu inkişaf məsələsinə ciddi maraq göstərilməlidir və burada şəxsi maraq daha da önə çıxmalıdır. Bir sözlə, bu istiqamətdə istər yerli səviyyədə, istərsə də qlobal miqyaslı tədbirlər həyata keçirilir, bütün resurslar və məhsuldar qüvvələr səfərbər edilir, dəqiqlik və davamlılıq prinsiplərinə əməl edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Beləcə bu prosesdə, illərlə formalaşan dəyərlər sistemində qədər önəmli dəyişikliklər edilməli, keyfiyyət yaxşılaşmalı, əməkdaşlıq prioritet kimi götürülməlidir.

1.2. Aqrar sektorda məşğulluq və iqtisadi artım arasındakı əlaqənin qiymətləndirilməsinin nəzəri və metodiki əsasları

İqtisadi məktəblər içərisində fiziokratlar və merkantilistlər məktəblərinin nümayəndələri kənd təsərrüfatı sahənin əsas mahiyyətini, üstünlüyünü xüsusilə vurğulamışlar. Bu sahəyə fiziokratlar daha çox diqqət etmişlər.

Aqrar sahənin üstünlüyünü vurğulayan fiziokratlar (iki yunan sözünün birləşməsi olan “fizis”-təbiət, “kratos”-hakimiyyət) təbiətin iqtisadiyyatda hakim mövqeyə sahib olduğunu qeyd etmişlər. Merkantilistlərdən fərqli olaraq tədavül sferasını deyil, kənd təsərrüfatı sahəsini tədqiq etməyi üstün tutaraq, bu sahəni ətraflı tədqiq etmişlər. (Məmmədova, 2018) Fiziokratlar bütöv iqtisadiyyatı deyil, yalnız kənd təsərrüfatının bir qolu olan əkinçiliyi əsas götürərək sərvətin yaradılmasının başlıca mənbəyi hesab etmişlər. Bu cərəyan Fransada kənd təsərrüfatının üstünlük təşkil etdiyi bir vaxtda meydana gəlmişdir və bu nəzəriyyənin əsasını təbiətşünas Fransua Kene qoymuşdur. O hesab edirdi ki, digər sənaye sahələrində istifadə edilən məhsulların mənbəyi torpaq və təbiətdir. Bundan başqa bu nəzəriyyənin nümayəndələri kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı və genişləndirilməsini əsas götürürdülər.

XVI-XVIII əsrlərdə Alman kameralistləri dövlətin zənginləşməsi üçün bir sıra təkliflər vermiş və bunun üçün də ölkədə kənd təsərrüfatı, mədən sənayesi, sənaye və meşəçilik fəaliyyətlərinin dövlət dəstəyinə ehtiyacı olduğunu vurğulamışlar. Bu sahələrin seçilməsi istehsalın artırılması prinsipinə əsaslanmış, istehsalın artması ilə vergi gəlirlərinin artacağı qənaətinə gəlinmişdir.

Klassik məktəbin banisi olan Adam Smit 1776-cı ildə çap etdirdiyi “Millətlərin Sərvəti” adlı əsərində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin minimumlaşdırılması, əmək bölgüsü, şəxsi azadlıq və azad bazar mexanizmi kimi fikirləri müdafiə edərək, sonradan sənaye kapitalının ideoloji gücünə çevrilən bu iqtisadi sistemi kompleks şəkildə tədqiq etmiş və göstərmişdir(Əbdülsəlimzadə.Q.Y). Adam Smit və klassik məktəbin davamçıları aqrar sektorda əmək bölgüsü, renta, torpaq məhsuldarlığı,

əhalinin ərzaqla təminatı məsələlərinə toxunmuş sənaye sahəsinin də vacib olduğunu, xüsusilə aqrar sektorun burada rolunun böyük olmasını və artırılması məsələlərinin üzərində dayanmışdır.

Klassik məktəbi tənqid edən və əsasını Fridrix Listin qoyduğu milli iqtisadiyyat cərəyanı aqrar sektorun digər sənayeləşmiş ölkələrlə rəqabət aparmaq üçün kifayət qədər güclü olmadığını vurğulasa da, aqrar sektorun dövlətin himayəsinə ehtiyac duyduğunu qeyd edirdi (Meybullayev.M, 2018). O belə hesab edirdi ki, yeni yaranmış bir sahə kimi himayə olunması zəruri olan aqrar sahə vergilər və gömrük rüsumlarından bir müddət azad edilərək inkişaf etdirilə bilər. Bu cərəyan isə öz növbəsində ərzaq təminatının ödənilməsi və istehsal üçün aqrar sahəyə xüsusi diqqət yetirilməsini və rəqabətqabiliyyətli səviyyəyə çatdırılması fikrini dəstəkləyirdi.

Aqrar sahənin müxtəlif ölkələr və dövrlər üçün inkişaf istiqaməti, iqtisadi əhəmiyyəti ayrıdır. Biz bunu iqtisadi nəzəriyyələrin və cərəyanların iqtisadçı alimlərinin əsərlərində və tədqiqatlarında da müşahidə etdik. Hal- hazırda yaşadığımız dövrdə yeni üsullar və iqtisadi fəaliyyətlər əsasında iqtisadi sistem dəyişir və yenilənir, prioritet sahələr spesifik şəkildə inkişaf etdirilir.

Müasir dövrdə Amerika, Almaniya, İtaliya və s inkişaf etmiş ölkələr aqrar sektoru inkişaf etdirərək texnoloji yeniliklərdən istifadə edərək məhsuldar və səmərəli bir aqrar sistem qurublar. Bu ölkələrdə aqrar sahədə özəl şirkətlər fəaliyyət göstərir və klassiklərin qeyd etdiyi kimi şəxsi mənafe və gəlir qazanma istəyi bu sahəni inkişaf etdirib. Amerikada kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən yeddi şirkət ölkə əhalisinin ərzaq təminatının təxminən 80 faizini ödəyir. Digər tərəfdən Azərbaycan və digər inkişafda olan ölkələr aqrar sahənin inkişaf etdirilməsində texnoloji yenilikləri yeni-yeni tətbiqinə başlamaqdadır. Bu proses aqrar sahənin xüsusiyyətlərinə, iqlim qurşağına, torpağın münbitliyinə və s. səbəblərə əsaslanır. Aqrar sahədə inkişafa nail olmaq üçün kənd təsərrüfatının inkişaf xüsusiyyətlərini müəyyən etmək və bundan sonra uyğun olaraq yaranmış problemləri aradan qaldıraraq uzunmüddətli islahatlara və tənzimləmə prosesinə ehtiyac duyulur. Aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi üçün bu

sahədə məşğulluq və məşğulluq səviyyəsi ilə makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqə öyrənilməlidir.

Aqrar-sənaye komplekslərində işsizliyin səbəbi istehsalın azalması, yüksək əmək və istehsal alətlərinin tətbiq olunması, daha az əmək sərf etməyə imkan verən texnika və toxnologiyaların, məhsul istehsalı zamanı struktur təkmilləşdirilməsinin (xüsusilə heyvandarlıqda texnoloji məhsulların kəskin sürətdə artması) sayəsində baş verir. Bundan əlavə, sahibkarlıq subyektlərinin, təsərrüfatçılığın təşkilati və hüquqi formasının dəyişilməsi, insanların aşağı əmək haqqı səbəbiylə könüllü işdən çıxması, aşağı səviyyədə iş şəraiti, demoqrafik məsələlərlə əlaqədardır. Demoqrafik proseslərə miqrasiya, doğum, ölüm və.s halları misal göstərə bilərik.

Kənd təsərrüfatı işçiləri mütəxəssislər, rəhbərlər, fəhlələr, xidmətçilər, kiçik xidmət personalları fəaliyyətlərinə görə kateqoriyaya ayrılırlar. Onların arasında ən çox olanı istehsal xidməti göstərənlər, fəhlələr və ya maddi dəyər yaradanlardır. Bu sahədə fəaliyyət göstərən fəhlələr də xüsusi və köməkçi olaraq iki hissəyə ayrılırlar; xüsusi fəhlələr əsas istehsal sahəsində xidmət göstərən, eyni zamanda köməkçi bölmələrdə işləyənlər aid edilir(Quliyev.E, 2015). Müəssisələrdə daha uzun müddət işləyən fəhlələr müvəqqəti, mövsümi və daimiyə bölünürlər. Daimi olan işçilər vaxt məhdudiyyəti olmadan və ya altı aydan çox müddət üçün işə qəbul edilirlər və bu əsasən tikinti müəssisələri üçün xarakterikdir. Mövsümi işçilər müəssisədə altı aydan çox olmamaqla mövsümi olaraq işləyirlər. Müvəqqəti işçilər isə ya iki aya qədər ya da dörd aydan artıq olmamaq şərti ilə işləyən işçilərə deyilir. Daimi işçilər peşələrinə öz əsasən kombayn idarə edən, traktorçu-maşinist, naxırçılar , fermalarda maşınla sağım həyata keçirən operatorlar olaraq təsnifləşdirilir və bu bölgü alt qruplara, təhsilə, yaşa, cinsə staja görə də aparılır.

İstehsal prosesinin təşkilini mütəxəssislər və rəhbərlər həyata keçirir və ya onlara nəzarət edirlər. Həqiqi rəhbər olan direktorlar sədr kimi, baş mütəxəssislər isə mühasib,iqtisadçı, aqranom ,zootexnik , mexanik, mühəndis kimi fəaliyyət göstərərək onların müavinləri hesab edilirlər. Mütəxəssislər ali və ya orta ixtisas təhsilli iqtisadçı,

mexanik, mühəsib, aqranom, zootexnik, mühəndis, və digər işçilər hesab olunur. Xidmətçilər isə sənədləri qeydiyyatata alan və hazırlıq işləri edən edən, hesab, nəzarət, kimi təsərrüfat xidmətləri göstərən hesabdarlar, katiblər, xəzinadarlar, statistiklər, tabelçilər və s. işçilərdir. Kiçik xidmətçilərə kuryerlər, xadimələr, bağbanlar, bina nəzarətçiləri aid edilirlər.

Aqrar sektorda əmək ehtiyatlarının strukturu ayrı-ayrı kateqoriyada olan çalışanların onların ümumi sayına olan nisbətə faizlə ifadəsidir. 2018-ci ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin personal strukturunda kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən işçilərin payı təxminən 39 % təşkil etmişdir(Qasımlı.V, 2014). Bu struktur müəssisəni ixtisaslaşma səviyyəsi, onun qlobal və regional inteqrasiya proseslərindəki fəaliyyətləri, təbii şəraitlə və digər bir neçə amillərlə müəyyənləşdirilir. Bu, iş stajı, peşakarlıq, yaş, cins, təhsil səviyyəsi və s. kimi bir neçə əlamətlər üzrə hesablanıla bilər.

Kənd təsərrüfatı sahəsində və emal sənayesində əmək ehtiyatlarından istifadənin özəlliyi odur ki, burada əmək maksimum səviyyədədir. İş dövrü ilə istehsal dövrü üst-üstə düşür və arada uyğunsuzluq yaranır. Belə vəziyyət xüsusilə emal sənayesinə və bitkiçiliyə aiddir. Mövsümlilik əməyə olan tələbin məhsulun yığılması, bitkilərə qulluq, əkin, aqrar xammalın emal edilməsi vaxtı artmasında və qışda isə, əksinə olaraq, azalmasında daha çox özünü his olunur. Başqa sahələr vardır ki, məsələn, heyvanarlıqda, sənaye istehsalında, avtonəqliyyat sistemində, əmək sərfi il boyu bərabər getdiyi üçün əməkdən daha çox istifadə olunur.

Aqrar sektorda əmək ehtiyatlarından istifadə olunmasının başqa bir xüsusiyyəti bu sahədə çalışanlar tərəfindən əmək funksiyalarının bir müddətdən sonra dəyişməsinin vacib olmasıdır. Bu, işin qısa müddətdə və çoxtərəfli şəkildə həyata keçirilməsi təkcə ictimai əməkdən istifadə etməklə deyil, həmçinin şəxsi köməkçi təsərrüfatlarında işləmək, əmək sərfiyyatı və əməyin son nəticəsinin təbii vəziyyətindən asılılığıdır. Bundan əlavə, bitkilərin və heyvanların istehsal aləti olaraq istifadə olunması, əmək bölgüsünün xüsusi formasına təkan verir.

Hazırda cəmiyyətdə məhsuldar qüvvələrin inkişafı ilə əlaqədar olaraq aqrar əmək getdikcə sənaye əmək formasına çevrilir. Bu, heyvandarlıq sahəsində daha gözəçarpandır, belə ki, hər bir istehsal prosesində sənaye sahəsinin xüsusiyyətləri mövcuddur və buraya heyvanların və quşçuluğun sənaye yolu ilə yenilənməsi prosesi aiddir. Kənd təsərrüfatında əməyin xüsusiyyətləri aqrar sahənin sənayeləşdirilməsi və istehsal prosesinin təşkil olunmasına birbaşa təsir edir.

Aqrar iqtisadi komplekslərdə məhsuldar qüvvələrin istifadə səviyyəsinə və səmərəliliyinə təsir göstərən mühüm faktor – müəssisəsinin əmək ehtiyatları ilə təmin olunmasıdır. Əmək resursları ilə kifayət qədər təmin olunmadıqda müəssisələrdə əvvəlcədən proqnozlaşdırılmış həcmdə istehsalın yerinə yetirilməsinə, sahə işlərinin aparılmasında maksimum şəkildə aqrotexniki zamanın gözlənilməsinə, son mərhələdə isə aqrar məhsulların istehsal səviyyəsinin azalmasına səbəb olacaqdır. Əmək resursları ilə normadan artıq təmin olunma, əmək ehtiyatlarından tam şəkildə istifadə edilməsinə və nəticədə əmək məhsuldarlığının aşağı olmasına səbəb olur.

İnzibati amirlik sistemi olan olan idarəetmədə bazar iqtisadiyyatı mərhələsinə keçid nəticəsində işçi qüvvəsinin hərəkətini nizalayan nizamlayan başlıca vasitə işçi bazarıdır. Belə ki bu bazar peşəkar olmaya firma rəhbərləri, fəhlələr, sahibkarlıq subyektləri də içərisində olmaqla bütün işçilərə xidmət göstərir. İşçi bazarının ortaya çıxması işçi qüvvələrin öz əməyini satmaqda azad olmasından irəli gəlir. Azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində işçi qüvvəsi əmək bazarında əmtəə rolunda çıxış edir və onun istehsal alətləri ilə birləşməsi bazar dili ilə desək alqı – satqı ilə həyata keçirilir və beləcə tələb və təklif prinsipi əsasında işçi qüvvəsinin dəyəri, yəni əməkhaqqı müəyyənləşir.

Aqrar sektorda əmək bazarının yaranması zamanı məşğulluq problemi kəskin hal alır, kənd təsərrüfatında aparılan dəyişikliklər və islahatlar yeni maneələr yaradır və kənd yaşayış məntəqələrində əhalinin təbii artımı getdikcə aşağı düşür və insan ölümü halları artır, gizli işsizlik çoxalır, kənd təsərrüfatı sahəsində yüksək ixtisaslı kadrların və mütəxəssislərin sayı azalır, iş qabiliyyətli əhalinin miqdarı azalır, orta

yaşlı işçilər çoxalır. Bundan sonra urbanizasiya başlayır və əmək qabiliyyətli insanlar şəhərlərə axın edir və nəticədə kənd yerlərində vəziyyət getdikcə çətinləşir, yaşanılmaz hal alır, əksinə şəhər yerlərində işçi qüvvəsinə tələbat yüksəlir. Bu vəziyyət ölkəmizdə daha çox hiss olunur ki, nəzarətə götürülməsi daha da vacib xarakter daşıyır.

İnkişaf etmiş ölkələrin bu sahədə təcrübələri göstərir ki, aqrar sektordakı əmək bazarı kənd təsərrüfatı sahəsində əmək ehtiyatlarına olan tələbi kəskin şəkildə azaldara əmək resurslarından istifadəni yüksəltmək imkanına sahibdir. Bununla yanaşı bazar münasibətləri bir çox sosial problemlərə və maneələrə gətirib çıxarır ki, onlardan ən acınacaqlısı işsizlik problemidir. Azərbaycanda işçi qüvvəsinin təkrar təsir amili yoxdur. Kənd təsərrüfatı və emal sahələrində yeni iş yerləri yaratmaqla işsizləri işlə təmin etmək mümkündür. Burada investisiyanın az olması və ya heç olmaması maneçilik yarada bilər. Lakin onu da vurğulamaq lazımdır ki, indiki dövrdə ölkəmiz investisiya tələb edən ölkədən investisiya yatırmaq imkanına malik ölkəyə çevrilmiş və sənayeləşdirmə dövrünə qədəm qoymuşdur. Kənd təsərrüfatında datasiyalar, subsidiyalar, aqrolizinq və s. yardımlar nəticəsində yeni iş yerləri açılır. Əmək bazarının formalaşmasına yüksəlməsinə kənd təsərrüfatı sahəsində və emal sənayesində istehsal proseslərinin mövsümi xarakter daşması böyük təsir göstərməkdədir.

Əmək resurslarına daha artıq tələb çox aşağı texnoloji avadanlığa malik meyvə, tərəvəz kimi kənd təsərrüfatı bitkilərinin yetişdirilməsində daha çox nəzərə çarpır. Belə ki, toxumluq meyvələrin becərilməsinə və yığılmasına böyük bağçılıq müəssisələri tərəfindən bir neçə minlik müvəqqəti olaraq işçilər cəlb edilir. Bu da daimi çalışanlar miqdarını bir neçə dəfəyə qədər üstələyir. Qış mövsümündə aqrar müəssisələrin daimi işçiləri, özəlliklə bitkiçilikdə, işlə təmin olunmaqda çətinlik çəkirlər. Bu mühüm amil kənd yerlərində gizli işsizliyin əsas mənbəyinə çevrilir.

Acınacaqlı tərəfi budur ki, kənd yerlərində şəhərlərə nəzərən işdən azad olanların sayı daha yüksəkdir. Aqrar sektorda işsizliyin kəskin sürətdə artması, sahədə

istehsalın aşağı düşməsinə sürətləndirir. İşsizliyin artmasının əsas səbəbi ehtiyatda olan məşğul olmayan əməkqabiliyyətli əhali ilə əlaqədardır.

Bunun üçün kənd təsərrüfatında əhalinin əmək qabiliyyətli hissəsinin müdafiəsinə, əmək bazarı siyasətinə və daha doğrusu, işini itirən, səmərəli şəkildə işləmək arzusunda olan və eyni zamanda yeni iş yerləri axtaran işsizlərə dövlət dəstəyi və diqqəti yönəldilməli və problemin həlli istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Əmək bazarının inkişafı üçün dövlət tənzimlənməsinin başlıca istiqaməti dövlət sektorunda iş yerlərinin sayını çoxaltmaq, məşğulluğun artırılmasının stimullaşdırılması, muzzdlu fəaliyyət göstərən fəhlələrin işə qəbulu prosesinə təsir göstərmək, işsiz əhaliyə yardım göstərilməsinə nail olmaqdan ibarət olmalıdır.

1.3. Dünya təcrübəsində aqrar sektorun iqtisadi artıma təsirinin yüksəldilməsi yolları

Azərbaycanda aqrar sahəni tədqiq edən iqtisadçılarımız öz kitablarında və məqalələrində dəfələrlə aqrar sahənin modernləşdirilməsini göz önünə gətirmiş, bunun üçün xarici investisiyaların təşviqi və dövlət proqramlarının həyata keçirilməsini dəstəkləmişlər. Bundan başqa aqrar sektorda regional, texnoloji və ixrac amillərinə əsaslanaraq təşviq tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsi və tətbiq edilməsini vurğulamışlar. Dünya təcrübəsində aqrar sahəsinə yüksək səviyyədə inkişaf etdirmiş ölkələrin təcrübələrindən yararlanaraq aqrar sahədə müsbət istiqamətdə ciddi dəyişikliklər edə bilərik. Misal üçün regionlar üzrə təsnifləşdirmə aparıldıqda Türkiyə təcrübəsinə uyğun olaraq Azərbaycan da xarici investorları cəlb edərək aqrar sahənin inkişafı üzrə ciddi irəliləyişlər əldə etmək imkanına malikdir. Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında aqrar sahəni inkişaf etdirmək üçün bir sıra ölkələrin uğurlu təcrübələrindən yararlanmaq mümkündür, lakin həmin təcrübələrin tətbiqinin uğurlu

olması üçün şərtlər və imkanlar bərabərləşdirilməlidir. Aşağıdakı ölkələrin aqrar sahədə digərlərinə nisbətən daha uğurlu nəticələri vardır:

Türkiyə. Türkiyə 2001-ci ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı sektorunun dəstəkləmə siyasətində radikal bir dönüş etdi. Bu tarixə qədər həyata keçirilən islahatlara dövlət səviyyəsində deyil, daha çox inkişaf proqramları olaraq baxılırdı(Nesilhan Yalçınkaya, Hakan Yalçınkaya, Coşkun Çılbant, 2006). DB-nın dəstəyi ilə tətbiq edilməyə başalayan aqrar islahat üç əsas ünsürü özündə cəmləşdirmişdir(Olhan, Abay vd 2005:1):

- ✓ Doğrudan gəlir dəstəyi
- ✓ Qiymət və giriş dəstəyinin mərhələli olaraq qaldırılması
- ✓ Aqrar sahədəki dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilərək məhsulların istehsalı və satılmasında dövlət müdaxiləsinin azaldılması

Bu islahatda ayrılan vəsait hədəf kütləyə bağlı qalaraq daha adil bir gəlir dağılımını təmin etməsi hədəflənmişdir. Həyata keçirilən islahat uğurlu nəticələri ilə xarakterizə olunmuşdur. Türkiyənin istifadə etdiyi vasitələrdən biri də cəlb edilmiş investisiyaların(sərmayələrin) kredit faizlərinin bir hissəsinin dövlət hesabına ödənilməsi praktikası idi. Belə ki, sərmayədar xüsusilə aqrar sahədə yatırım edərdisə, bu praktika daha geniş tətbiq olunurdu. Türkiyə xəzinadarlığı kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi kimi məsələlərdə və inkişaf etdirilməsi zəruri olan 50-yə yaxın sahədə investisiyaların kredit faizlərini ödəməyi öz öhdəsinə götürdü. Hətta Türkiyə hökuməti bəzi hallarda sərmayələrin bir hissəsini investitorlara qaytarır, onlara qrantlar verirdilər. Türkiyə xüsusilə enerji sahələrinin inkişafına daha çox diqqət yetirdiyi üçün kənd təsərrüfatı sahəsində olan biokütlənin yanacağa çevrilməsi prosesinə daha real baxırdı.

Türkiyənin xüsusilə aqrar sığorta sahəsində daha böyük təcrübəsi vardır və bu modelin ölkəmizdə də həyata keçirilməsi fermerlərə böyük xeyir verə bilər.Əslində Türkiyədə Avropa modeli uğursuz olduğundan onlar yeni olan “TARSİM” modelini hazırlayaraq aqrar sığortanın tətbiqini bu modellə həyata keçirirlər. Bundan başqa hal-

hazırda ölkəmizə gətirilən və bir çox dünya bazarlarında çıxan kənd təsərrüfatı bitkiləri üzrə dərman preparatlarının istehsalçısı Türkiyədir. Azərbaycan və Türkiyə arasındakı ticarət dövriyyəsi 1.7 milyard dollar təşkil edir və bu rəqəmin 15 milyard olması əsas hədəflərimizdən biridir.

Bundan başqa Türkiyədə, Gürcüstanda, Rusiyada biznes inkubatorlarının yaradılması üçün ciddi səylər həyata keçirilir. Azərbaycanda bu kimi xüsusilə aqrar sahə ilə bağlı belə tədbirlərin həyata keçirilməsi bu sahənin modernləşdirilməsini, müasir texnologiyaların tətbiqini daha da asanlaşdırmağa bilər.

Amerika. Amerikalı fermerlər yaşadığımız əsrə əvvəlki əsrdə qarşılaşdığı bəzi problemlərlə birlikdə daxil oldular. Mövcud problemlərdən ən mühümü hələ ki, artıq məhsul istehsal edilməsi olaraq qalır. Ölkənin yarandığı vaxtdan bu günə kimi bir məsələ həqiqəti əks etdirir ki, kənd təsərrüfatı avadanlıqlarının daim təkmilləşdirilməsi, toxum və gübrələrin, suvarma sistemlərinin daha da yaxşılaşdırılması və həşəratlara qarşı effektiv mübarizə fermerlərə etdikləri bütün işlərdə olduqca böyük uğurlar qazandırmışdır, lakin maddi gəlir olaraq geri qayıtmamışdır. Fermerlər kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərin aşağı enməsinin qarşısını almaq üçün ümumi məhsul buraxılışının azaldılmasına rəğbətlə yanaşsalar da, lakin heç bir sahibkar öz məhsullarının istehsalını azaltmaq fikrində deyil. Sənaye müəssisələri daha da böyümək və effektiv olmağa çalışmaqla öz mənfəətlərini yüksəltməyə can atdıqları kimi, Amerika fermer təsərrüfatlarının da bir neçəsi böyümüş və aparıcı qüvvəyə çevrilərək öz əməliyyatlarını bir əldə cəmləşdirmişdir. Faktiki olaraq Şimali Amerikada kənd təsərrüfatı tədricən “aqröz biznes”ə çevrilmişdir ki, bu termin hazırki kənd təsərrüfatı müəssisələrinin korporativ xüsusiyyətini ifadə edə bilmək üçün yaradılmışdır və ekoloji üsullarla idarə olunur (Babayev A.H, Babayev V.A, 2011). Aqröz bizneslərə kiçik bir ailədən ibarət olan şirkətlərdən başlayaraq geniş torpaq sahələrinə sahib olan və yaxud fermerlərin istifadəsində olan mal və materiallar istehsalını həyata keçirən nəhəng konqlomeratlara və transmilli firmalara qədər bir çox kənd təsərrüfatı müəssisələri və strukturları daxildir. 20-ci əsrin

sonlarında aqrobizneslərin meydana çıxması fermer təsərrüfatlarının sayca azalması, həcm etibarı ilə isə xeyli böyüməsi demək idi. Bəzi hallarda təsərrüfatın özündə yaşamayan səhmdarların sahib olduğu bu korporativ fermer təsərrüfatları maşınlardan daha çox istifadə etdikləri üçün onlarda işləyənlərin sayı çox az olur. Bu gün Amerika əməkqabiliyyətli əhalinin cəmi 2 faizi ilə ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın 80 faizini cəmi 7 şirkətlə ödəyir. Bununla bərabər Amerika dövləti dünyada ən böyük kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatçılarından biridir.

Hollandiya. Bu ölkənin 16,5 milyon əhalisi var, əməkqabiliyyətli məşğul əhalinin yalnız 4%-i kənd təsərrüfatı sektorunda çalışmasına baxmayaraq, ölkə üzrə ümumi ixracatın 20%-dən çoxu təmin edilir. Dünya üzrə əsas kənd təsərrüfatı məhsulları olan pomidor, xiyar və bibərin ixracının təxminən 30%-i hollandlar tərəfindən qarşılır. 2014-cü ildən başlayaraq Hollandiya 85 milyard dollarlıq həcmində ixracı ilə ABŞ-dan sonra dünyanın ən böyük ikinci kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatçısı kimi qalır (<http://www.agroexpert.az>, 2018).

Hollandiyanın bu göstəricisi Türkiyənin kənd təsərrüfatı məhsulları ixracından təxminən 5 dəfə çoxdur. 2016-cı ildə 2015-ci ilə nəzərən ixracı 4.4% artıraraq 85 milyard avroya çatıb. Hollandlar bu uğurları qazandıqlarını elmin və texnologiyanın inkişafının vəhdəti olaraq izah edirlər, planlarını, qərarlarını və məqsədlərini proqramlaşdırılmış şəkildə həyata keçirirlər və onların proqnozlarına əsasən kənd təsərrüfatı siyasəti gələcək yönümlüdür. Belə ki, elmin və texnologiyanın inkişafını nəzərə alaraq bu sahədə innovativ məhsul və xidmətlər daim inkişaf etdirilə bilər. Bütün bu illər ərzində ölkə kənd təsərrüfatı sahəsində istehsal zəncirinin yenilənməsinə planlı şəkildə investisiya qoyaraq iri beynəlxalq rəqiblər üzərində özünün liderliyini qoruya bilmişdir. Belə ki, fermer və istehsalçı kənd təsərrüfatı üzrə istehsal zəncirində tam və effektiv tərəfdaşlardır. Bunu, uğurun ən vacib səbəblərindən biri kimi qiymətləndirmək olar. İstehsal zəncirinin əsas vəzifəsi yenilikçi, sosial məsuliyyətli və davamlı metodlardan istifadə edərək optimal qiymət və keyfiyyət göstəriciləri ilə məhsullar istehsal etməkdir.

Bu ölkədə kənd təsərrüfatı sahəsində dünyanın ən uğurlu universitetlərindən biri sayılan Wageningen Universiteti yerləşir və eyni zamanda bu təhsil ocağı elmi araşdırmaların aparılmasında əsas mərkəzlərdən biri hesab olunur. Aqrar sahədə texniki biliyin yüksək olması davamlı və məhsuldar kənd təsərrüfatının ən vacib əsaslarından biridir.

Bu ölkədə hər növ kənd təsərrüfatı və qida məhsullarının emalında yüksək səviyyədə avtomatlaşdırılmış avadanlıqlardan istifadə edilir. Onlar bu texnologiyaları yalnız istifadə etmir, həmçinin onların istehsalı və ixracı ilə də məşğuldurlar. Bununla belə, Hollandiya ərazisi çox kiçik olsa da (41 526 km²) yarıdan çoxu əkinçilikdə istifadə edilir, həm də coğrafi cəhətdən yaxşı yerləşib.

Bütün bu təcrübələr göstərir ki, məşğulluğun səviyyəsinin artırılması deyil, məşğulluq səviyyəsinin artırılması ilə daha az əmək resursları ilə texnologiya sayəsində aqrar sektoru inkişaf etdirmək mümkündür və eyni zamanda bu inkişaf iqtisadi artımda kifayət qədər yaxşı göstəricilərlə əks olunur. Aqrar sahədə uğurlu nəticələrə sahib ölkələrin aqrar siyasətləri nəzərdən keçirilərək, təhlil və qiymətləndirilmələr əsasında şərtlərin bərabərliyinin təmin edilməsi bu siyasətin ölkəmizdə də tətbiqinə imkan yaratmaq iqtidarındadır.

II Fəsil AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAFINDA AQRAR SEKTORUN ROLUNUN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Aqrar sektorun istehsal potensialının təhlili və qiymətləndirilməsi

Kənd təsərrüfatı sahəsində aparılan islahatlar və bu sahəyə diqqətin daha da artırılması nəticəsində sənaye sahəsi ilə yanaşı, aqrar sektor da aparıcı sahələr sırasına daxil olmuşdur. Aqrar istehsalda artım getdikcə yüksəlsə də, lakin görülməsi zəruri olan işlər hələ də çoxdur. Bundan sonrakı mərhələdə kənd təsərrüfatı üzrə istehsalın qayğısına qalmaq və onu artırmaq tələb olunur ki, həm yeni müəssisə və zavodların yaradılması həm də, bölgələrdə gəlirin əsas mənbəyini kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və tədarükünün təşkil etməsinin daha məqsədə uyğun olması vacibdir

Azərbaycanda aqrar məhsulların istehsalında üstünlüklərin daha da artması nəticəsində onların ixracında yüksək dinamikaya nail olunub. Kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilən irimiqyaslı aqrar islahatlar hesabına bu sahə artım tempi dayanıqlılığı ilə seçilir. 2003-2017-ci illərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının real artımı ümumilikdə 166,4 faiz, o cümlədən bitkiçilik sahəsində 156,7 faiz, heyvandarlıq sahəsində isə 177,8 faiz təşkil edib (Kərimov.İ, 2018). Dünya Bankının məlumatlarına əsasən bu illər ərzində Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsinin real artımı dünya üzrə orta göstəricidən, habelə region ölkələrinin müvafiq göstəricisindən yuxarı olub. Bölgələrdə istehsal potensialının güclənməsi və rəqabət qabililiyyətinin artması nəticəsində ölkə üzrə aqrar məhsullar ilə təminat səviyyəsi də yüksək şəkildə artım göstərib. Ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdiyi zamanlarda ət və süd məhsulları təminatında bu göstərici 30-35 faiz olduğu halda, hal-hazırda bu göstərici 90 faiz civarındadır və demək olar ki, bütün növ meyvə və tərəvəz ilə özünütəminatmə isə 100 faizdən artıqdır. Təqdirə layiq haldır ki, bu istiqamətdə də uğurlu addımlar atılır və inkişafı xarakterizə edən nəticələr əldə olunur. Artıq respublikanın 19 rayonunda 50 min hektardan çox ərazidə 40-dan çox iri fermer təsərrüfatı yaradılıb. Bu təsərrüfatların hər birində hər hektar sahədən məhsuldarlıq səviyyəsi arpa və buğda

üzrə 60 sentnerədək, qarğıdalıda isə 130 sentner təşkil edir. Məhz buna görə də yaxın zamanlarda buğda idxalının xeyli hissəsinin yerli istehsalla əvəzlənəcəyi proqnoz edilir. 2016-cı ilin 6 ayında buğda idxalındakı 32 faizdən çox azalma bu proqnozların doğrulacağına ümid yaratdı və hal hazırda buğda əkin sahələrin sayı artırılır və məhsuldarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlər bəhrəsini verir.

Aşağıdakı şəkildə biz 2000-2017- ci illər üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının təsərrüfat kateqoriyaları üzrə fiziki həcm indeksi, müqayisəli qiymətlərlə görə bilərik.

Cədvəl 1. Kənd təsərrüfatı sahəsində məhsuldarlıq səviyyəsinin illər üzrə göstəricisi(%-lə)
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə
per cent to the previous year

İllər <i>Years</i>	Cəmi <i>Total</i>	o cümlədən <i>including</i>	
		bitkiçilik məhsulları <i>plant-growing products</i>	heyvandarlıq məhsulları <i>livestock products</i>
2000	112,1	119,7	103,9
2001	111,1	116,1	104,1
2002	106,4	107,0	105,5
2003	105,6	105,3	106,2
2004	104,6	104,0	105,7
2005	107,5	110,5	103,6
2006	100,9	99,2	102,9
2007	104,0	102,4	106,1
2008	106,1	107,2	104,1
2009	103,5	104,0	102,8
2010	97,8	91,1	106,1
2011	105,8	108,0	103,5
2012	106,6	105,8	107,6
2013	104,9	104,2	105,5
2014	97,4	91,7	103,0
2015	106,6	111,3	102,5
2016	102,6	102,5	102,8
2017	104,2	106,1	102,7

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2018

Link: <https://www.stat.gov.az>

Burada biz görə bilərik ki, 2010 və 2014-cü illərdə ümumi istehsal səviyyəsi aşağı düşməsi daha çox bitkiçilik məhsullarının istehsalında yaranan azalma ilə bağlıdır və sonrakı illərdə hər iki sahənin istehsal artım tempi stabil deyildir. Ümumi göstəricidə ayrı-ayrı bitki məhsullarının istehsalında artım və ya sabitlik olsa da, digərləri aşağı məsuldarlıqla seçilir. Bu onunla bağlıdır ki, kənd təsərrüfatında sahəsində zəngin torpaq və bir sıra resursların bolluğu istehsalın hər hansı bir

mərhələsinə qədər artım əldə etməyə imkan verir. Aqrar sektorda istehsalın davamlılığını artırmaq və dayanıqlı vəziyyətə gətirmək üçün yeni təcrübələrdən, texniki və texnoloji yeniliklərdən bəhrələnmək lazımdır. Bunlara yeni və daha məhsuldar bitki sortlarının yetişdirilməsi, daha yaxşı və effektiv suvarma sistemlərinin quraşdırılması, məhsul yığımını minimum itki ilə başa vuracaq texnikaların ölkəyə gətirilməsi, xüsusən dənlə bitkilərin yığımının gecikməməsi üçün çoxlu sayda texnikanın istifadəyə verilməsini misal göstərə bilərik.

Biz 2003-2017 -ci illər üzrə aşağıdakı şəkildə bitkiçilik məhsullarının istehsalına təsərrüfat kateqoriyaları üzrə baxsaq, hansılarda artım və ya azalma olduğunu görə bilərik.

Cədvəl 2. Bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə istehsalın həcmi (1000 tonla)

İllər Years	Dənli və dənli paxlaltılar <i>Cereals and dried pulses</i>	Pambıq <i>Cotton</i>	Tütün <i>Tobacco</i>	Kartof <i>Potatoes</i>	Tərəvəz <i>Vegetables</i>	Bostan məhsulları <i>Watermelons and melons</i>	Şəkər çuğundurur <i>Sugar beets</i>	Dən üçün günəbaxan <i>Sunflower for seed</i>
Bütün təsərrüfat kateqoriyaları <i>All categories of farms</i>								
2003	2 057,8	99,6	4,7	769,0	1 046,3	356,7	128,9	18,3
2005	2 126,7	196,6	7,1	1 083,1	1 127,3	363,8	36,6	16,1
2010	2 000,5	38,2	3,2	953,7	1 189,5	433,6	251,9	15,5
2011	2 458,4	66,4	3,6	938,5	1 214,8	478,0	252,9	19,6
2012	2 802,2	57,0	4,3	968,5	1 216,2	428,0	173,8	19,7
2013	2 955,3	45,2	3,5	992,8	1 236,3	429,8	187,9	17,7
2014	2 383,3	41,0	2,9	819,3	1 187,7	440,9	173,3	19,8
2015	2 999,4	35,2	3,5	839,8	1 275,3	484,5	184,3	18,4
2016	3 065,1	89,4	3,6	902,4	1 270,6	464,8	312,6	16,7
2017	2 928,8	207,5	5,3	913,9	1 405,6	438,1	410,1	29,8

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2018

Link: <https://www.stat.gov.az>

Yuxarıdakı göstəricilərə baxarkən son illərdə daha yüksək artımı pambıq və şəkər çuğundurunun istehsalında görə bilərik. Bunun əsas səbəblərindən biri hər iki bitki növünün əkin və yetişdirilmə xərclərinin məhsul yığımına qədər maliyyələşdirilməsi və daha məhsuldar toxumların istifadəsidir. 2018-ci ildə pambıq sahələrinin azalmasına baxmayaraq əvvəlki illə müqayisədə daha çox məhsul götürülmüşdür və bunun cari 2019-cu ildə 300 min tona çatdırılması proqnozlaşdırılır. Tərəvəz bitkilərinin istehsalının artması isə ixracda payının artmasına gətirib

çıxarmış, yerli tələbatı ödəməklə yanaşı, qonşu ölkələrə ixracda da yüksək paya malikdir.

Digər tərəfdən biz 2003-2017-ci illər ərzində əsas heyvandarlıq məhsulları üzrə istehsal göstəricilərinin verildiyi aşağıdakı cədvələ baxsaq bu sahə üzrə istehsal potensialımızın hansı səviyyədə olmasını görə bilərik.

Cədvəl 3. Heyvandarlıq məhsullarının kateqoriyalar üzrə bölgüsü.

<i>1000 t</i>					
İllər <i>Year</i>	Ət (kəsilmiş çəkiddə) <i>Meat</i> (<i>in slaughtered weight</i>)	Süd <i>Milk</i>	Yumurta, milyon ədəd <i>Eggs,</i> <i>million units</i>	Yun (fiziki çəkiddə) <i>Wool</i> (<i>greasy weight</i>)	Barama, ton <i>Cocoons,</i> <i>tons</i>
<i>Bütün təsərrüfat kateqoriyaları</i> <i>All categories of farms</i>					
2003	185,6	1 167,8	681,9	12,1	130,9
2005	198,0	1 251,8	874,6	13,1	78,0
2010	244,9	1 535,8	1 178,6	15,6	6,0
2011	254,9	1 597,5	1 011,0	16,0	4,0
2012	276,0	1 695,6	1 226,7	16,2	3,0
2013	286,9	1 796,7	1 401,5	16,5	1,4
2014	291,2	1 855,8	1 562,7	16,8	0,974
2015	298,6	1 924,5	1 552,9	17,0	0,236
2016	302,2	2 009,9	1 609,8	16,7	70,8
2017	316,8	2 024,1	1 714,0	16,0	245,2

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2018

Link: <https://www.stat.gov.az/>

Son illər, xüsusən 2010-2017- ci illər arası dövlət dəstəyi ilə xaricdən yeni damazlıq iribuynuzlu heyvannövlərinin gətirilməsi, süni mayalanmanın tətbiqinin genişlənməsi nəticəsində ölkədə ət və süd məhsulları ilə təminat yaxşılaşmış, bu məhsullar üzə idxalda xeyli azalmalar olmuşdur. Ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrindən biri olan baramaçılıq üzrə ciddi 2016-cı ildən başlayaraq istehsal əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Yuxarıdakı göstəricilərdən də görüldüyü kimi Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi hazırlandıqdan sonra bu daha da inkişaf sürətləndi.

2018-ci ilin yanvar-noyabr ayları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 6616,2 milyon manat təşkil edib. Bu vəsaitin 3496,7 milyon manatı heyvandarlıq, 3119,5 milyon manatı isə bitkiçilik məhsullarının payına düşür. Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı 4,6 faiz, o cümlədən heyvandarlıq məhsulları 2,7 faiz, bitkiçilik məhsulları isə 6,6 faiz artıb (<https://www.stat.gov.az/>, 2018). İndiki dövrdə kənd təsərrüfatının sürətlə intensivləşməsi prosesini nəzərə almalıyıq və göstəriciləri intensiv metodologiyaya uyğun olaraq yüksəltməliyik. Son 40 ildə əkin sahələri dünyada təxminən 9% artdığı halda, əksinə, bitkiçilik məhsullarının istehsalı 2,3 dəfə artmışdır. Növbəti illərdə ölkəmizdə də aqrar sektora məhsul istehsalının artımı təkcə əkin sahələrinin və heyvanların sayının artırılması ilə deyil, əsasən intensiv amillər, yəni, məhsuldarlığın və səmərəliliyin artırılması hesabına mümkün olarsa bu həm ixracın artmasında, həm də idxalın əvəzlənməsində ciddi irəliləyişə səbəb olacaqdır.

Bu günə qədər həyata keçirilmiş tədbirlər aqrar sahəsinin infrastrukturunu əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırdı. Bu sahənin inkişaf etdirilməsi və istehsal potensialının artırılmasının əsas səbəblərindən biri də digər sahələrlə əlaqəli şəkildə ölkə iqtisadiyyatında dayanıqlı iqtisadi sistemin formalaşmasında hərəkətverici rola malik olmasıdır. Aqrar sahədə istehsal potensialını artırmaq və istehsalı yüksəltmək üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- Hər hansı bir sahənin inkişafı və bu sahənin emal sənayesi ilə qarşılaşdırılması üçün analiz və planlaşdırma, yəni istehsalın maya dəyəri, resurslar, xammal bazası üzrə ixrac potensialı, təhlili və daxili tələbat arasındakı əlaqə zincirini qurmaq

-Təsərrüfatçılıq formalarında mühasibat uçotunun tətbiqinin vacibliyi. Bu gün bir çox fermerlər təsərrüfatlarında mühasibatlığın yetəri səviyyədə olmaması, səmərəsiz şəkildə istehsalın təşkilinə gətirib çıxarmışdır.

-İdxalın azaldılması üçün aqrar sektorda məşğul olan fərdi və sahibkarlıq subyektlərinə və investorların cəlbinə dair planların və təkliflərin hazırlanması

-Daxili bazarın tələbatını nəzərə alaraq mövsümlük faktorunun daha çox idxala yol açmaması üçün əlaqənin formalaşdırılması

-Bu sahənin güclü inkişaf etdirilməsi üçün sahəvi mütəxəssislərin qısa müddətə yetişdirilməsi məqsədilə ən real dünya təcrübəsindən istifadə olunmalı, təhsil üçün xüsusi baza yaradılmalıdır

-Ciddi struktur dəyişiklikləri etmək

-Aqrar məhsulların qiymətlərini fərdi və sahibkarlıq subyektlərinin istehsal maraqlarını nəzərə alaraq təyin etmək

-Müəyyən məhsullar üzrə dövlətin alıcı qismində iştirakı

2.2. Aqrar sektorun ixrac potensialının təhlili və qiymətləndirilməsi

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artması və bir sıra aqrar məhsulların yerli tələbatı 100 faizdən artıq ödədiyi və xaricdə daha cazibə qiymətlər təklif olunduğu təqdirdə artıq təsərrüfat və sahibkarlıq subyektləri onların ixracı həyata keçirməkdə maraqlı olurlar. Ölkənin valyutası olan manatın 2015-ci ildə devalvasiyası bizə iqtisadi zərərləri ilə yanaşı böyük fərsətlər də verdi. Belə ki, bu iqtisadi hadisə bizə qeyri neft- məhsullarının, xüsusilə kənd təsərrüfatının istehsalı və ixracını stimullaşdırdı. O dövrə qədər biz buna yetəri qədər hazırlıqlı olmasaq da, iqtisadi islahatlar və maliyyə yardımları ilə aqrar və digər sahələr inkişaf etdirilməyə başlandı.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı mallarının ixracında əsas yeri meyvə-tərəvəz məhsulları tutur ki, bu da 2015-ci ildə 312 milyon və 2016-cı ildə 190.2 milyon ABŞ dolları həcmində olmuşdur. Bu göstəricini iqtisadi dillə ifadə etsək, 2015-ci ilə nəzərən, 2016-cı ildə ixracda 35 faiz artım olmuşdur. Bunu kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracında əsas yer tutan meyvə-tərəvəz və başqa məhsullar üzrə 2015-2016-cı illər ərzində aşağıda verilmiş cədvəldə görə bilərik.

Cədvəl 4. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının müqayisəli təhlili (tonla)

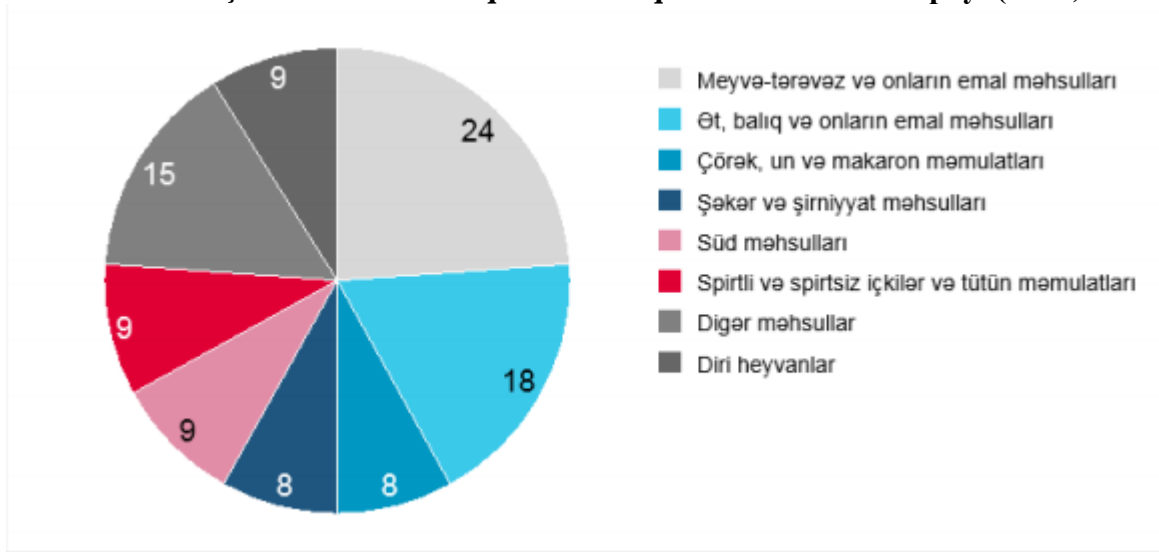
Məhsulun adı	2016-cı ilin yanvar-iyun ayları		2015-ci ilin yanvar-iyun ayları	
	miqdarı (ton)	məbləği (min ABŞ dolları)	miqdarı (ton)	məbləği (min ABŞ dolları)
Tərəvəz	129263.4	99363.5	99817.3	72626.0
Meyvə	36511.6	67142.2	32676.1	52887.1
Tütünxammalı	1324.7	5343.4	844.1	3095.3
Pambıq	8086.8	12642.1	3944.7	6136.8
Gön-dərixammalı (min ədəd)	6029.5	5465.2	5169.9	7534.5
Digər	293.6	263.2	124.3	228.6
Cəmi		190220.6		142508.3

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi, 2018

Link: <https://www.stat.gov.az/>

Cədvəldən də gördüyümüz kimi meyvə-tərəvəzin məhsullarının ixracında daha çox artım müşahidə edilir və uyğun olaraq bu məhsul növünün ixracın strukturundakı payı artır. Belə ki, 2015-ci ilin yanvar-iyul ayları ərzində artım 2 faiz olduğu halda, 2016-cı ilin həmin dövründə bu göstərici 4.4 faizə qədər yüksəlmişdir. Buradan görünür ki, kənd təsərrüfatı ölkəyə valyuta axınında və idxalın azalmasında mühüm rol oynayır. Əvvəlki illərdə mühüm ərzaq məhsulu olan kartof daha çox idxal edirdiksə, hal-hazırda istehsalı artıraraq dünyaya 50 min tondan çox fəraş kartof ixrac edirik. Ölkədə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının bazar payı da müxtəlifdir və aşağıdakı kimidir:

Şəkil 1. Ölkədəki aqrar və ərzaq məhsulların bazar payı (%-lə)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2018

Link: <https://www.stat.gov.az/>

Digərləri ilə müqayisədə meyvə-tərəvəz, ət, balıq məhsulları bazar payının yarısını tutur. Malların ticarəti üzrə BMT-in məlumatlarına görə 2015-ci ildə Azərbaycandan ixrac olunan kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının 56 faizi emal sənayesi, 44 faizi isə ilkin kənd təsərrüfatı məhsulları təşkil edirdi. Hal-hazırda isə emal sənayesi məhsulu şəklində olan ixracımız getdikcə artmaqdadır.

Bizim ixrac potensialımızın bir başqa göstəricisi isə Rusiya, İran, Gürcüstan kimiböyük qonşu bazarların çoxluğu və iqtisadi əlaqələrimizin yüksək səviyyədə olmasıdır. Bizim ixrac etdiyimiz ölkələr içərisində mühüm yeri bu ölkələr tutur, 2014-cü ildə ciddi dərəcədə ərzaq çatışmazlığı yaşayan Rusiya Azərbaycandan ərzaq məhsullarının ixracını artırdı və bu ölkənin daxili bazarında daha çox paya sahib olmağımız üçün bir fürsətə çevrildi.

Qonşu bazarlarda bizim məhsulların daha çox bəyənilməsi və tələbatın yüksək olması da ixracı stimullaşdıran əlamətlərdəndir. Azərbaycan məhsulların ixracını artırmaqda məqsədi ticarət balansında müsbət saldoya malik olmaq və ixracı daha da artırmaqdır. Əsas kənd təsərrüfatı üzrə xarici ticarət balansına(milyon ABŞ dolları ilə) nəzər salsaq, 2015-ci il üzrə ixracın mövcud vəziyyətini təhlil edə bilərik.

Şəkil 2. Kənd təsərrüfatı üzrə xarici ticarət balansı

		Ticarət		Ticarət balansı	
		İdxal	İxrac	İdxal	İxrac
Sənaye məhsulları	• Tütün və tütün məhsulları	298	5	293	
	• Şəkər və qənnadı məmulatları	150	212		62
	• Kakao və kakao məhsulları	34	8	26	
	• Qüvvələndirici qida əlavələri	17	20	2	
	• Pambıq	2	20		17
Heyvan və heyvan məhsulları	• Ət	20	0	20	
	• Qablaşdırılmış ət	5	4	1	
	• Balıq və dəniz məhsulları	4	0	4	
	• Qablaşdırılmış balıq	4	0	4	
Meyvə, qoz-fındıq, tərəvəz və ədviyyatlar	• Süd məhsulları	57	2	56	
	• İçkilər	50	26	24	
	• Meyvə və qoz-fındıq	35	220		185
	• Emal edilmiş meyvə və qoz-fındıq	4	2	2	
	• Ədviyyatlar	0	0		
Tərəvəzlər	• Ekstrakt, aromatlər, bulyon	32	3	29	
	• Emal edilmiş tərəvəz	21	11	10	
	• Tərəvəzlər	23	92		69
Dənli bitkilər və yağlı toxumlar	• Dənli bitkilər	343	0	343	
	• Un məhsulları	58	1	56	
	• Yağlı toxumlar	11	1	9	
	• Heyvan yemləri	24	4	20	
	• Güllər və göyərtilər	11	0	11	
Digər	• Kimyəvi maddələr				
	• Toxum və meyvəköküllər	2	1	0	
	• Tekstil	1	0	1	
	• Heyvan mənşəli məhsullar	0	0	0	
	• Dəri məhsulları	0	12	12	

Mənbə: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının malların satışı üzrə statistik məlumatlar bazası, 2015

Göstəricilərə baxanda görürük ki, ölkənin ticarət balansı meyvə-tərəvəz ixracı üzrə müsbət saldoya malikdir və Rusiya kənd təsərrüfatı malları üzrə bizim ən böyük ixracat etdiyimiz bazardır. İxrac məhsulları arasında isə ən mühüm yeri 3 əsas məhsul olan təzə xiyar, fərəş pomidor və fındıq, alma, nar kimi meyvələr və qarpız, yemiş kimi bostan bitkiləri tutur. Ölkəmiz sadalanan hər bir məhsul növü üçün yüksək imkanlara malikdir və onların istehsal və məhsuldarlığını istədiyi qədər artırmaq imkanına sahibdir. Bundan başqa şəkər və qənnadı üzrə də müsbət saldomuz var, bunun əsas səbəbi şəkər çuğundurunun əkin sahələrinin artırılması və bu sahə üzrə dövlət və özəl subyektlərin maraq dairəsində olmasıdır. Ümumilikdə isə kənd təsərrüfatı üzrə ixracda əsas yeri idxal xammalına əsaslanmış bitki mənşəli yağlar, çay və şəkər məhsulları, xammal təyinatlı gön-dəri, tütün və pambıq məhsulları tutur. Son dövrlərdə özəl müəssisələrimizin şərəbçilik məhsullarının da ixracda payı getdikcə artır.

Statistik nəticələrinə baxsaq görərik ki, 2016-cı ildə olan artımlar və islahatlar 2017-ci ildə də öz davamını gətirir. Belə ki, 2017-ci ilin ilk 9 ayı ərzində aqrar məhsulların ixracı 374,8 milyon ABŞ dolları olub ki, bunu da 2016-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə etsək, 47,4 faiz çoxdur, xüsusilə bu sahə üzrə ixracın əsasını təşkil edən meyvə-tərəvəz ixracı 41,5 faiz artaraq 306,5 milyon ABŞ dolları dəyərində olub, yəni tərəvəz ixracında 70 faiz, meyvə ixracında təqribən 16 faiz artım olub (<http://iqtisadiislahat.org/>, 2016) .

2016-cı ildən etibarən kənd təsərrüfatının ənənəvi sahələri arasında özünə yer tutan pambıqçılıq və tütünçülükdə əldə edilən yüksək artım bu məhsullar üzrə ixracda da payı artmış, 2017-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində 25,2 min ton və ya 2016-cı illə müqayisədə 2,3 dəfə çox pambıq mahlıçı, bundan başqa 2,9 min ton və ya əvvəlki illə müqayisədə 1,8 dəfədən çox xammal şəklində tütün ixrac edilib. Kənd təsərrüfatında pambıqçılıq strateji və ölkəyə valyuta axınını təmin edən sahələrindən biri kimi və yeni iş yerlərinin yaradılması sayına və ümumi olaraq aqrar məhsulların buraxılışının həcmnin yüksəldilməsinə görə əhəmiyyətli göstəriciyə malik olan sahələrdən biri kimi daim diqqət mərkəzindədir. Son illər dövlət başçısı və səlahiyyətli hökumət orqanlarının davamlı dəstəyi sayəsində Azərbaycanda pambıqçılıq sahəsi əvvəlki şöhrətini bərpa etməyə müvəffəq olub. 2016-cı ilin əvvəlindən başlayaraq ölkəmizdə pambıqçılığın inkişafı üzrə geniş tədbirlər həyata keçirilib.

Dövlətin iqtisadi siyasətində pambıqçılıq potensialından maksimum dərəcədə səmərəli istifadəsi hesabına, bir tərəfdən bölgələrdə, kənd ərazilərində əhalinin məşğulluğunun və gəlir imkanlarının təminatını, digər tərəfdən isə ölkənin beynəlxalq arenada ixrac potensialının gücləndirilməsi üçün başlıca sahə kimi xarakterizə olunur. Bu siyasətin reallaşdırılması üçün konkret dövlət dəstəyi tədbirlərinin görülməsinə və maliyyə yardımlarının göstərilməsinə başlanılıb.

Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı 2018-ci ildə də əvvəlki illərdə olduğu kimi artıb. 2018-ci ilin ilk 6 ayında 2017-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə

əsas məhsul növlərindən olan təzə meyvə ixracı təxminən 50 faiz artıb. Bundan başqa, kartofun ixracı 15,5 faiz, təbii üzüm şərabları və üzüm suslosu 2 dəfə, meyvə və tərəvəz konservləri 23,5 faiz, bitki yağları 23,6 faiz, pambıq lifi 67 faiz, pambıq ipliği 23,1 faiz, polietilen 11 faiz, xammal alüminium 18,5 faiz, qara metal borular 10,2 faiz artıb (<https://www.stat.gov.az/>, 2018).

Əksinə, təzə tərəvəz ixracı 1,5 faiz, meyvə və tərəvəz şirələri – 15,2 faiz, şəkər 44,7 faiz, tütün 20,1 faiz, marqarin, qida üçün yararlı digər qarışıqlar 7,8 faiz, çay 17,6 faiz, qara metallardan yarımfabrikatlar 70,9 faiz, bentonit gili 3,2 faiz azalıb. 2018-ci ilin yanvar –fevral aylarında ölkəyə ixrac sifarişləri artıb və bunların içərisində dünyanın böyük ölkələri xüsusi yer tutur və bunu aşağıdakı şəkildə ölkələr üzrə faiz dərəcələri ilə müqayisəli şəkildə görə bilərik.

Şəkil 3. 2018-ci ildə Azərbaycana olan ixrac sifarişlərinin ölkələr üzrə bölgüsü(%-lə)

Mənbə:Banker.az

Yuxarıdakı şəkildə biz daxil olan sifarişlərin həcmnin daha çoxunun ABŞ, Rusiya və Türkiyənin payına düşdüyünü görürük. Bu sifarişlər qeyri-neft məhsullarının istehsalını, xüsusilə aqrar məhsulların ixracını əhatə edir. Bununla bərabər digər Asiya və Avropa ölkələrinin çoxuna məhsul ixrac edirik.

Dünya təcrübəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması və bunun davamlılığını stimullaşdırmaq üçün tənzimlənmiş bazar sistemi çərçivəsində istehsalçılar bazara çıxardığı əmtələri əlverişli şərtlərlə sataraq, yüksək gəlir əldə etməlidirlər. İstehsalın stimullaşdırılması isə ixrac potensialının artması üçün zəmin yaradır.

2.3. Aqrar sektorda məhsuldarlıq səviyyəsi və ona təsir göstərən amillərin təhlili

Azərbaycanda aqrar sektorun genişləndirilməsi və əkin sahələrin artırılması ilə bərabər məhsuldarlıq səviyyəsinin artırılması da prioritetlər içərisindədir. Belə ki, ölkədə hər il pambıq, tütün, meyvə-tərəvəz, taxıl və s bitkilərin əkin sahələri artırılır və dövlət aqrar sektorda daha yüksək məhsuldarlığa nail olmağa və bunun sayəsində özünü təminatmə və ixrac proseslərinin genişlənməsinə istiqamətində mühüm addımlar atır. Aşağıdakı cədvəldə ölkə üzrə məhsuldarlığın mövcud vəziyyətini daha ətraflı öyrənmək üçün 2008-2018-ci illər üzrə əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının 1ha əraziyə neçə sentner məhsul götürüldüyünə dair göstəricilər verilmişdir:

Cədvəl 5. Kənd təsərrüfatı sahəsində məhsul kateqoriyaları üzrə məhsuldarlıq səviyyəsi (sentnerlə)

İllər	dənli və dənli paxlalılar (qarğıdalı da daxil olmaqla)	tərəvəz	kartof	bostan bitkiləri	yem bitkiləri	sent/ha
						texniki bitkilər
2008	25.1	103.3	136.5	139.9	79.5	53.8
2009	28.5	106.0	137.6	141.3	85.4	112.4
2010	28.6	107.9	138.3	142.0	78.4	136.8
2011	29.4	108.0	138.6	142.1	93.5	188.9
2012	29.5	108.0	139.3	142.2	101.8	26.5
2013	29.5	108.7	139.7	142.3	117.3	26.7
2014	29.3	108.9	139.8	125.1	117.8	25.1
2015	29.8	133.8	151.8	138.0	122.8	25.7
2016	31.4	135.2	152.0	138.1	103.3	26.2
2017	31.8	137.3	153.9	138.3	97.6	25.9
2018	32.1	138.5	154.2	139.5	98.3	24.7

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2019

Link: <https://www.stat.gov.az/>

Yuxarıdakı cədvəldən göründüyü kimi tərəvəz, kartof və bostan bitkiləri üzrə məhsuldarlıq daha yüksəkdir, 2014-2018 ci illər ərzində isə məhsuldarlıq səviyyəsi

əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bundan başqa bostan bitkiləri üzrə məhsuldarlığın nisbətən az olması bəzi bölgələrdə əkin sahələrinin suvarılmasında yaranan çətinliklər, istifadə olunan bitki toxumlarının aşağı keyfiyyətli olması və həddindən artıq isti hava şəraiti ilə bağlıdır.

2010-2015-ci illər ərzində xüsusilə yazlıq və payızlıq buğda da daxil olmaqla cəmi taxıl yığımında təxminən 10%-ə yaxın artım olsa da, 2016-2018 illər arası məhsul yığımını ciddi dərəcədə azalıb. Bunu aşağıdakı cədvəldə daha aydın şəkildə görmək olar:

Cədvəl 6. Buğda növlərinin illər üzrə məhsuldarlığı (tonla)

İllər	Taxıl cəmi	payızlıq buğda	payızlıq arpa	yazlıq buğda	yazlıq arpa
2010	96010	73234.4	8012.3	15.6	14747.7
2011	101028	77026.6	8860.5	23.4	15117.5
2012	101848	77087	10210	20	14531
2013	102960	77190	10423.3	28	15318.7
2014	103070	77282.8	10442.5	5.2	15339.5
2015	106282	79110.3	10996.7	29.7	16145.3
2016	94117	80239.1	10165.5	8.9	3703.5
2017	93419	66095	23457.5	-	3866.5
2018	97689	68703	24297.8	11	4677.2

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2019

Link: <https://www.stat.gov.az/>

Taxıl və dənli bitkilərin istehsalı ölkəmiz üçün olduqca və stratejik əhəmiyyətə malikdir. Dənli bitkilərin xüsusilə taxılın məhsuldarlığının artırılması tədbirləri ölkənin un və hər il Qazaxıstan və Ukrayna kimi ölkələrdən taxıl idxalının azalmasına hədəflənmişdir. Buna görə də dövlət əkilən hər hektar taxıl sahəsinə 40 AZN

subsidiya ayrılmasını təmin edərək fərdi və fermer təsərrüfatlarında taxıl əkinini stimullaşdırmaqda davam edir.

Əkinçilik və bitkiçiliklə yanaşı, mal-qara və quşçuluq təsərrüfatlarında da məhsuldarlığın artırılması prioritet hədəflər içərisindədir. Regionlarda infrastruktur işlərin müntəzəm olaraq davam etsə və yeni texnologiyaların tətbiqi uğurlu olduğu halda, bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə bu sahədə daha yüksək məhsuldarlıq almaq mümkündür. Bunu real göstəricilər şəklində aşağıdakı cədvəldə də illər üzrə görə bilərik:

Cədvəl 7. Ölkədə heyvandarlıq məhsullarının illər üzrə bölgüsü (kq-la)

İllər Göstəricilər	kq-la								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İlin əvvəlinə hər baş inək və camışdan süd sağımı	1410	1450	1520	1522	1525	1527	1530	1534	1540
Hər qoyundan orta illik yun qırımı	2.1	2.2	2.3	2.4	2.4	2.5	2.6	2.6	2.6
Kənd təsərrüfatı müəssisələrində toyuqların orta illik yumurta verimi, ədəd	135	138	139	140	142	145	147	149	151

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2019

Link: <https://www.stat.gov.az/>

Azərbaycan quşçuluq məhsulları ilə özünü demək olar ki 100% təmin edir və son illərdə heyvandarlıq sahəsinin inkişafı nəticəsində ət idxalı xeyli azalmışdır. Ümumiyyətlə hər təsərrüfat subyektinin reytingi onun istehsal əmtəə və məhsulların miqdarından və keyfiyyətindən asılıdır. İş elə təşkil etmək lazımdır ki, emal sənayesi özü istehsal proseslərini üstələsin. Son illər dövlət və özəl sektorun bu sahəyə yatırımları sayəsində heyvandarlıq məhsullarının emalı üzrə xeyli irəliləyişlər olmuşdur. Bakı şəhərindəki "Milk Pro" MMC, Salyan rayonundakı "Nurgun" süd emalı, Ağcabədidə "Atena", Lənkəranda "Pal süd", "Biləsuvar süd", "Aymin

flaqman", "Hakan Fut", "Səhliyalı", , "Halal dad" ət emalı "Kaspian Fiş" balıq emalı müəssisələrinin məhsulları "İSO-9000" keyfiyyət sertifikatına layiq görülmüşdür (<http://www.agro.gov.az/>, 2018). Süd emalı zavodlarında isə yüksək səviyyədə təmiz və keyfiyyətli süd istehsal olunur. Paytaxt və bölgələrdəki süd emalı zavodlarının istehsal etdikləri milli ayran, qatıq, şor, dovğa, və digər milli məhsullar yerli və xarici bazarlarda öz yerlərini tutublar. Ölkəmizin iqlim şəraiti və sərf olunan yemin əvəzində maksimal səviyyədə məhsulların istehsalı nöqtəyi-nəzərindən ətlik-südlük cins heyvanların ölkəyə gətirilməsi və saxlanması daha səmərəli hesab olunduğu üçün bir sıra layihələr çərçivəsində ailə və fermer təsərrüfatlarına güzəştli şərtlərlə yüksək məhsuldarlığı ilə seçilən ətlik-südlük heyvanlar verilmişdir. Heyvanların orta hesabla inəklərdən hər gün 20-22 litr süd sağımı verməsi üçün yem rasionu tərtib edilərək fermerlərə verilmişdir.

Ölkəmizdə əmək qabiliyyətli əhalinin təxminən 40 %-nin çalışdığı kənd təsərrüfatı sektoru ÜDM-də 6-7 % paya malikdir. Bu göstərici ondan xəbər verir ki, aqrar sektorda məhsuldarlıq səviyyəsi aşağıdır, digər ölkələrlə müqayisədə orta hesabla bir işçi 3-4 dəfə daha az məhsul istehsal edir. Azərbaycanda aqrar sektorda məhsuldarlıq səviyyəsinin mövcud vəziyyəti ayrı-ayrı saələr üzrə fərqlidir, bəzi sahələrin məhsuldarlıq səviyyəsi ölkə üzrə orta statistik nəticədən yuxarı olsa da digər ölkələrlə müqayisədə mövcud potensialla daha az istehsal edə bilirik. Dünya təcrübəsində də belədir ki, hər hansı bir sahəni(aqrar, sənaye) inkişaf etdirərkən intensiv üsuldan istifadə edilir, çünki məhdud resurslar və artan tələbatlar şəraitində bu inkişaf istiqaməti olduqca əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanda aqrar sektorda islahatlar və tədbirlər davam etdirilir və bir sıra məsələlər artıq öz həllini tapmışdır, lakin məhsuldarlığı aşağı salan bir sıra çatışmazlıqlar vardır ki, bunlara həllini tapmalıdır:

- ✓ Bir sıra bölgələrdə xüsusilə Aran iqtisadi coğrafi rayonunda suvarma sistemlərinin yetərli səviyyədə olmaması

- ✓ Əkin sahələrinin çox hissəsinin yararlı olmaması və ya torpağın məhsuldarlıq səviyyəsinin aşağı olması
- ✓ Pambıq və ya digər bitkilərin yığılı ərəfəsində iqlimin dəyişməsi və yağışın yağması
- ✓ Yığılıma cəlb olun texnikaların əksər hissəsinin yığılımda daha çox itkilərə yol verməsi
- ✓ Bölgələr və torpağın xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq məhsul ixtisaslaşmasının zəifliyi
- ✓ Strateji əhəmiyyəti olan bitkilərin qiymətlərinin aşağı olmasının alternativ bitkilərin əkilməsinə keçidi
- ✓ Dövlətin bir sıra məhsullar üzrə alıcı qismində çıxış etməməsi və malların sahibkarın əlində qalması halları
- ✓ Məhsulların becərilməsi üzrə fərdi və fermer təsərrüfat sahiblərinin yetəri biliklərə sahib olmaması
- ✓ İstifadəyə yararlı torpaqların boş qalması
- ✓ Bir sıra bölgələrə məhsul yığılı zamanı verilən texnikaların sayının az olması nəticəsində çəki itkinin baş verməsi
- ✓ Heyvandarlıq və quşçuluq sahəsində qrip və başqa xəstəliklərin geniş yayılması və s.

III Fəsil AZƏRBAYCANDA AQRAR SEKTORUN İQTİSADI İNKİŞAFDAKI ROLUNUN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Aqrar sektorda struktur təkmilləşdirmələrinin əsas istiqamətləri

Ölkədə və ya onun hər hansı bir iqtisadi əhəmiyyət daşıyan sahəsində iqtisadi islahatları həyata keçirərkən ilk sırada olan tədbirlərdən biri struktur dəyişiklikləridir ki, bu ilk növbədə həmin sahənin mövcud potensialını, daxili quruluşunu öyrənərək onun tərkib elementləri arasında əlaqələrin yeni keyfiyyət səviyyəsinə keçid və əldə olunmasına və köklü dəyişikliklər nəticəsində istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına və xərclərin azaldılmasına yönəlik təkmilləşdirmələrin olması nəzərdə tutulur. Struktur təkmilləşdirmələri həyata keçirilərkən aqrar sahənin və onunla sıx əlaqədə olan digər sahələrin nəzəri-metodoloji aspektləri öyrənilməsi, əhalinin sosial-psixoloji durumu nəzərə alınması və bu dəyişikliklərin uzun və ya qısa müddətə həyata keçirilməsinin hansı müsbət və mənfi cəhətlərinin olması bu prosessdə böyük önəm daşıyır.

Ölkəmizdə son 15 ildə həyata keçirilən struktur təkmilləşdirmələri və iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının ən vacib sahələrindən biri kimi aqrar sahədə bazar münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün möhkəm dayaq yaradılmış, bir sıra mülkiyyət formaları, sahibkarlıq fəaliyyəti geniş vüsət alaraq müəyyən bir səviyyəyə çatdırılmışdır. Kənd təsərrüfatı sahəsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində digər sahələrlə müqayisədə ən yeni elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadə olunaraq istehsal prosesinin intensivləşdirilməsi və son nəticədə cəmiyyətin ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından daha vacib və həyata keçirilməsi real olan bir sahədir. Həyata keçirilən struktur təkmilləşdirilmələri bir növ təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edir, bu isə özünü sahibkarlıq təşviqi və ya şəxsi maraq olaraq adlandırdığımız innovativ qərarda göstərərək, bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalın genişləndirilməsi və daha çox mənfəət əldə edilməsini stimullaşdırır. Əslində, istər aqrar sahədə, istərsə də digər sahələrdə inkişaf və bu inkişafın əmələ gətirdiyi struktur

dəyişiklikləri sahibkarlıq marağı olmadan möcud olmur. Bu onunla əlaqəlidir ki, yüksək gəlir əldə etmə istəyi və zərurət elmi-texniki nailiyyətləri özü ilə birgə gətirir və bu eyni zamanda irimiqyaslı araşdırmanın aparılmasını da tələb edir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində olan struktur təkmilləşdirmələrinin nəticələri artıq özünü biruzə verməyə başlamışdır, belə ki vaxtilə torpaqların dövlət tərəfindən əhali arasında pulsuz olaraq bölünməsi xüsusi mülkiyyətin formalaşmasına, bununla bərabər bu sahənin inkişafı üçün şəxsi marağın təmin edilməsinə böyük təsir göstərmişdir. 2006-cı ildən başlayaraq isə dövlət büdcəsinə neft ixracından daxil olan gəlirlər dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi baxımından əsas sahələrdən biri kimi kənd təsərrüfatı sahəsində struktur təkmilləşdirmələr üçün daha çox vəsait ayrılmasına zəmin yaratmışdır, bundan başqa indiki dövrə qədər həyata keçirilən çoxsaylı inkişaf konsepsiyalarının nəticəsində aqrar sahənin ayrı-ayrı bölmələri lazımi vəziyyətə çatdırılmışdır.

Aqrar sahədə struktur təkmilləşdirmələri dedikdə, bu sahənin komponentləri olan emal, istehsal, ixrac, məhsul reallaşdırılmasının qarşılıqlı əlaqəsi və inkişafı təmin olunmalıdır. Bu prosesdə biz aşağıdakı məsələlərin həlli üçün daha çox diqqət ayırmalıyıq:

-Aqrar sahədə istehsal imkanlarının strukturu, tərkibi və eləcə də ölkədəki ayrı-ayrı regionlar üzrə həmin ehtiyatların bölüşdürülməsinin təmini

-Aqrar məhsulların istehsalı və emalı sahəsində istehsal strukturunun formalaşdırılması istiqamətləri

-Kənd təsərrüfatı sahəsində müxtəlif mülkiyyət formalarına sahib təsərrüfat sahiblərinin sayı və tərkibinin müəyyən edilməsi

-Kənd təsərrüfatı məhsullarının hazır məhsul şəklinə gətirilməsini təşkil edən seqmentin strukturu

Qeyd olunanlara istinadən deyə bilərik ki, aqrar sektorda təkmilləşdirmə siyasətini uğurla həyata keçirmək üçün hər bir komponentə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Aqrar sahədə tətbiq edilən struktur dəyişikliklərinə onun ayrı-ayrı ünsürləri

baxımından nəzər salan i.e.d, prof.S.V.Salahov haqlı olaraq bildirir ki, “Aqrar sahədə həyata keçirilən islahatlar mülkiyyət münasibətlərinin dəyişilməsinə və müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı müəssisələrin yaranmasına, yeni istehsal strukturlarının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır”(Ataşov.B, 2017, səh 129). Bu yanaşma onu göstərir ki, əvvəllər planlı təsərrüfat sistemində fəaliyyət göstərən müəssisələr hal-hazırda öz fəaliyyətlərini əvvəlki dövrdən fərqli olaraq, sərbəst şəkildə müəyyənləşdirmə qabiliyyətinə malikdirlər. Bu müəssisələr məhsul istehsalının planlaşdırılmasında, satış kanallarının seçimində, məhsulun qiymətinin müəyyənləşdirilməsində, istehsal-satış əməliyyatlarının həyata keçirilməsində tam sərbəstdirlər. Aqrar strukturlarının bazar münasibətləri çərçivəsində sərbəst olması bu sahədə çalışanların da seçim azadlığını və şəxsi təşəbbüskarlığını keyfiyyətcə yeni bir müstəviyə keçirmiş və həm sosial, həm də iqtisadi sistem arasında qarşılıqlı vəhdət yaratmışdır. Bu tədbirlərin göstəricisi kimi biz kənd təsərrüfatı sahəsində özəl müəssisələrin sayının artmasını və dövlət müəssisələrinin azalmasını misal göstərə bilərik. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 2006-cı ildən başlayaraq struktur islahatlarının tətbiqi nəticəsində bu sahədə özəl müəssisələrin sayı 746-dan 1941-ə qədər artmış, əksinə dövlət müəssisələrinin sayı isə 316-dan 313-ə düşmüşdür. Bunlar içərisində kollektiv müəssisələrin sayının çox olması isə təkbaşına sahibkarlıq fəaliyyətinin müəyyən çətinliklər yaratmağı ilə əlaqədar olmuşdur.

Hal-hazırda struktur təkmilləşdirilməsi satış və istehsal infrastrukturlarının gücləndirilməsi, bu sahənin xüsusi tələblərinə cavab verən maddi və texniki resurslar bazarının formalaşdırılması istiqamətindədir. Əgər sadalanan məsələlər öz həllini tapsa fərdi sahibkarlıq subyektlərinin sayı və fəaliyyət sahələri genişlənəcəkdir. Həyata keçirilən tədbirlərin aqrar sahənin müxtəlif hissələrində böyümə artımla müşahidə olunması ilə yanaşı, uğurlu təkmilləşdirmələrin qanunauyğunluqlarının qorunub saxlanması da bir o qədər vacibdir, çünki, planlı və sistemli inkişaf əlaqəli sahələrə də təsir göstərməkdədir. Bundan başqa istehsal strukturlarının müsbət istiqamətdə dəyişilməsi kreditləşmədən, bank faizlərindən, maliyyələşmə

mənbələrindən, dövlətin tətbiq etdiyi güzəştli vergi tətbiqindən və.s asılıdır. Aqrar sahəyə marağın artırılması burada gəlirlilik və mənfəət qabiliyyətinin yüksək olması ilə xarakterizə olunur və sahibkarlıq təşəbbüskarlığına yol açır, digər bir tərəfdən aqrar məhsulların qiymətlərinin illər üzrə orta göstəricidən çox fərqlənməsi də bir növ bu sahədə müəssisə açmağın riskli olması istiqamətində şübhələr yaradır. Buna misal olaraq ölkədə istehsal olunan kartof, soğan, qarpız, kələm və.s aqrar məhsulların qiymətlərinin ildən-ilə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsidir.

Bu uyğunsuzluğa biz iqtisadi dildə “plansız” təsərrüfatın və ya “qeyri-səmərəli” istehsalın nəticəsi kimi də baxa bilərik. Biz bu məsələyə qiymət nöqtəyi-nəzərindən baxsaq görürük ki, məsələn, bu il ölkədə daha az əkilmiş məhsul olan kələm qıtdır və bazarlarda baha qiymətə satılır, lakin növbəti ilə baxdığımızda demək olar ki kartof və ya başqa bitki əkinçiliyi üzrə ixtisaslaşmış regionlar da bu məhsulu əkməyə başlayıblar və nəticədə məhsul istehsalı tələbatı üstələdiyi zaman sahibkar istədiyi gəliri qazana bilmir, çünki, avtomatik olaraq məhsulun qiyməti kəskin şəkildə(bəzən 4 dəfəyə qədər) düşür, eyni zamanda xarici bazarlara çıxışda da məhdudiyətlər olduğundan əkin sahələrində məhsulun xeyli hissəsi yararsız hala düşür. Bunun səbəbi isə arzuolunmayan hava şəraitinin məhsulu lazımı qədər saxlamağa imkan verməməsidir. Bu proses hər il beləcə təkrarlanır və qanunauyğunluq pozulur. Buradan belə qənaətə gəlirik ki, məhsul istehsalı, bazarlara çıxarılması və gömrük sistemində əhəmiyyətli struktur təkmilləşdirilmələrinə ehtiyac var. Buna görə də struktur islahatlarının müsbət nəticələrini görmək üçün ilk növbədə kənd ərazilərinin sosial-iqtisadi problemləri dövlətin dəstəyi ilə öz həllini tapmalıdır.

İqtisad elmləri doktoru, prof. Natiq Cavadov özünün “Aqrar sahədə struktur dəyişiklikləri” adlı monoqrafiyasında struktur siyasətinin əsas məqsədlərini bu cür izah edir: “Həyata keçirilən struktur siyasəti ölkə iqtisadiyyatının aqrar bölməsinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, aşağıdakı məqsədlərə nail olunması nəzərdə tutur: əhalini lazımı keyfiyyətdə və miqdarda qida məhsulları, emal sənayesini isə xammalla təchiz etmək üçün dayanıqlı istehsal şəraitinin yaradılması, istehlak

bazarının əmtəələrlə doldurulması və inkişafı, kənd əhalisinin sosial- iqtisadi problemlərinin həlli istiqamətində mövcud imkanların səfərbər edilməsi vacibdir”(Ataşov.B, 2017). İqtisadçının fikrinə əsasən keçmiş dövrlərdə baş verən uyğunsuzluqlardan qurtulub, sosial- iqtisadi şəraitə uyğunlaşmaq lazımdır ki, struktur dəyişikliklərinin nəticəsi effektiv olsun.

Bir sıra dövlət proqramlarında aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinin miqyasının genişləndirilməsi məqsədilə əsaslı tədbirlər planının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Tədbirlər planında kənd təsərrüfatı sahəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, bütün növ müəssisələr arasında qarşılıqlı məhsuldar və səmərəli əməkdaşlığın genişləndirilməsi, regionlarda ticarət yarmarkalarının yaradılması, aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinə olan maneələrin aradan qaldırılması kimi əsas məsələlər öz əksini tapmışdır. Bir çox qəbul olunmuş konsepsiyalarda bütün bölgələr əhatə edən çoxsaylı isalahatlar və kompleks iqtisadi tədbirlər Azərbaycanın davamlı inkişafına xidmət edəcəkdir.

Bununla yanaşı, aqrar potensialın mövcud vəziyyəti dəyərləndirilərkən qeyd olunmalıdır ki, aqrar hüququn hazırki vəziyyəti bu sahədə yaranmış təşkilati, iqtisadi, sosial və digər münasibətləri ümumi şəkildə səciyyələndirməklə qarşıya qoyulan strateji hədəflərə qismən də olsa nail olunmasına şərait yaratsa da, kənd təsərrüfatı sahəsində mühüm olan təkmilləşmələrin tətbiqi zəruri xarakter daşıyır. Struktur təkmilləşmələrinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu bir növ istehsal, emal proseslərinin qanunauyğun şəkildə həyata keçirilməsinə xidmət edir, inkişaf üçün gərəkli olan şəraitin yaradılması və eləcə də mövcud proseslərin davamlı inkişafını təmin edir. Bu cür tədbirlər sayəsində bölgələrdə ən müasir texnologiyalar sayəsində komplekslərinin yaradılması və aqrar sektorun intensiv inkişafı, yaranan mövsümi qiymətlərin tənzimlənməsi, məhsul yığımı zamanı itkilərin azaldılması, ölkədaxili bazar münasibətlərinin qorunması və xarici ölkələrə məhsul ixracı potensialının yüksəldilməsi nöqtəyi-nəzərindən vacibliyini nəzərə alaraq, aqrar sahədə tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Bir sıra aqrar islahatların həyata keçirilməsinə baxmayaraq, bəzi problemlər hələ də mövcudluğunu qoruyub saxlayır. Bu problemlərə kənd təsərrüfatı sahəsində ekoloji tarazlığın pozulması, aqrar məhsulların istehsal səmərəliliyinin təminatının zəif olması, aqrar sahədə çalışanların gəlirlərinin aşağı olması, xüsusilə Aran iqtisadi-coğrafi rayonunda şoranlaşmış torpaq sahələrinin getdikcə genişlənməsi və bunun nəticəsində həmin yerlərin təsərrüfat planından çıxarılması aiddir. Bütün bunları nəzərə alaraq hazırki potensialla dayanıqlı aqrar iqtisadi inkişafdan danışmaq tezdir.

Struktur təkmilləşdirilməsi istiqamətində arzuolunan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin yerinə yetirilməsi daha məqsədəuyğundur:

- ✓ Kənd təsərrüfatı sahəsində struktur dəyişiklikləri üzrə proseslərin sürətləndirilməsi və aqrar iqtisadiyyatın stimullaşdırılması
- ✓ Xüsusi sahibkarlığın rolu aqrar iqtisadiyyatda əsas götürülməli və bu sahədə olan bütün sahibkarlıq subyektlərinin əlaqələndirilməsi
- ✓ Aqrar sahədə çalışanların gəlirlərinin yüksəldilməsi və onların gəlirlərini digər sahələrdəki işçilərlə eyni səviyyəyə çatdırmaq üçün kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi
- ✓ Kənd təsərrüfatı sahəsində emal və istehsal sahəsində çalışanların bu sahə üzrə bilgilərinin artırılması üçün məsləhət və maarifləndirici xidmətlərin təşkili. Bu eyni zamanda aqrar sahədə istehsalın səmərəliliyinin artırılmasında əhəmiyyətli rola malikdir.
- ✓ Aqrar məhsullarının istehsalçılara satış və marketinq kimi mürəkkəb proseslərin konsepsiyalarını aşılamaq və onların bilgilərinin artırılması
- ✓ Ərzaq təhlükəsizliyi ilə birlikdə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün dövlət tərəfindən yerli istehsalçılara maliyyə yardımlarının və dəstəyin göstərilməsi
- ✓ Müəssisələrin rəqabətqabiliyyətini artırmaq , eləcə də, bazar mexanizmlərinin və münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi

- ✓ Aqrar sahədə mövcud olan fərdi və hüquqi sahibkarlıq subyektlərin müasir tələblərə cavab verən texnika və texnologiyalarla təminatı
- ✓ Şoranlaşma və eləcə də digər səbəblərdən torpaqların yararsız halı düşməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər planının hazırlanması, torpaq fondunun qorunub saxlanması

3.2. Aqrar sektorun innovasiya potensialının gücləndirilməsi yolları

Hər bir ölkədə innovasiya inkişafının effektivliyi kənd təsərrüfatı sektorunda tətbiq edilən innovasiya siyasəti – zəruri iqtisadi vəziyyətin, həmçinin kənd təsərrüfatı sahəsinə daha çox maliyyə vəsaitinin ayrılması, elmi və texniki istiqamətlərin doğru seçilməsi ilə səciyyələnir. Qloballaşan dünya iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizdə aqrar sektorun sabitliyi və eləcə də, beynəlxalq kənd təsərrüfatı bazarına nüfuz etməsi, ərzaq və qida təhlükəsizliyinin təminatı, əhalinin yaşayış səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması, hər şeydən öncə, səmərəli elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadə edilərək reallaşdırıla bilər.

Mövcud vəziyyəti təhlil edərək onu qeyd etməliyəm ki, respublikada aqrar sektorda vahid innovasiya siyasəti həyata keçirilməli, əlaqəli şəkildə innovativ yeniliklərə dayanan kənd təsərrüfatının yaradılmasına dair tədbirlər görülməlidir. Qəbul ediləcək hər bir qanun, konsepsiya, layihə və qərarlar innovativ sahibkarlığın inkişafına gətirib çıxarmaqla yanaşı, həmçinin yeni müəssisə və zavodların, iş yerlərinin açılması üçün də geniş fərsətlər yaradır.

Kənd təsərrüfatı sahəsində innovasiya sistemi maddi və texniki resursların varlığı və elmi-texniki imkanlarla xarakterizə olunur. İnnovasiya siyasətinin başlıca məqsədi məhsulun istehsal səviyyəsinin artırılması, makroiqtisadi səviyyədə isə innovasiyanın sürətinin artırılması üçün lazımi şəraitin olması, elmi sistem və mexanizmləri formalaşdırmaqdan ibarətdir. Həmin elmi mexanizmlərin yardımı ilə istehsalın texniki və texnoloji, təşkilati, iqtisadi olaraq yenisi ilə əvəzlənməsi prosesi

tətbiq edilir. İnnovasiya siyasətini formalaşdırarkən bir sıra vacib amillərin nəzərə alınması vacibdir:

-iqtisadiyyatda, innovasiya bazarında, məhsul və texnologiyaların çeşidləndirilməsində strateji əhəmiyyətli dəyişikliklərin əvvəlcədən proqnozlaşdırılması

-innovasiya qərarlarına uyğun münasibətin bildirilməsi və onları dəstəkləmək üçün lazımı tədbirlər planının hazırlanması

-innovasiyanın dinamikasının ilkin vəziyyətinin aşkar olunması.

İnnovasiya fəaliyyətlərinin səviyyəsi mövcud kadrların təhsil pilləsindən, texniki və texnoloji hazırlıq bacarığından, fundamental biliklərin olub-olmamasından asılıdır. Bu faktor innovasiyanın dərk edilməsini və istehsal prosesində onun istifadə olunmasından gözlənilən səmərənin qabaqcadan qiymətləndirilməsini təmin edir. Hal-hazırda bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahənin səmərəliliyi bu sahədə çalışan mütəxəssislərin işgüzar keyfiyyətlərindən və hazırlıq səviyyəsindən daha çox asılıdır. İstehsal prosesinin təkmilləşdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti, menecment qabiliyyəti, marketinq, vergitutma barədə və maliyyə təminatı, daxili və xarici iqtisadi-sosial fəaliyyətin əsasları, həmçinin hüquq məsələlərinə aid biliklərin qavranılması praktik cəhətdən mütəxəssis və ya rəhbər işçilər üçün öyrənilməsi zəruri olan keyfiyyətlərdir. İxtisaslı kadr ehtiyatlarında zəruri keyfiyyət dəyişiklikləri kənd təsərrüfatı üzrə sahə mütəxəssislərinin bilik və bacarıqlarının artırılmasını, əmək bazarında mövcud vəziyyətin dəyişməsindən asılı olaraq təkrar hazırlıq keçməsinə və ixtisas və bacarıq səviyyəsinin artırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur. Öz növbəsində bu sistem kadrın bazar konyunkturunun dəyişilməsi şəraitində belə peşəkarlıq baxımından səriştəli və dəyişkən, ehtiyac olduqda çox qısa müddətdə başqa sahə öyrənməyə hazır olan, informasiya axınını izləyə bilən, innovasiyaları dərk etməyi, daim öz ixtisas və bacarıq səviyyəsini artırmağa çalışan və bacaran vəziyyətdə olmasına imkan yaradan biliklər həcmində baza təhsili almağı əsas götürməlidir.

Azərbaycan hal-hazırda kənd təsərrüfatı sahəsində elmi innovasiya siyasətini tətbiq etmək üçün lazım olan potensial və resurslara malikdir. Ölkəmizdə təqdirəlayiq elmi araşdırmalar etməyə, effektiv innovasiya məhsulları ortaya çıxarmağa malik, intellektuallı elmi ixtisaslı kadr potensialı var. Azərbaycanda biologiya və aqrar sahələri davamlı inkişaf edərək, dünya elminə davamlı inteqrasiya edir və tövhə verir. Yuxarıda sadalanan sahələr üzrə gənc alimlərin son dövrlərdə xarici ölkələrdə əldə etdiyi böyük təcrübə və nailiyyətləri buna misal göstərmək mümkündür.

Şübhəsiz deyə bilərik ki, gənc və böyük təcrübəyə malik alimlərimizin digər ölkələrdə apardıqları elmi tədqiqatlar ölkəmizdə də elmin inkişafına əhəmiyyətli tövhələr verməkdədir. Xarici ölkələrdə işləyərək getdikcə daha çox gənc mütəxəssisin dünyanın bir çox nüfuzlu elmi-tədqiqat müəssisələrində nəzəri və praktiki təcrübə qazanmasına, araşdırma aparmasına imkan yaradır. Xaricdə təhsil almış gənc alimlərimizin çoxu yeni təcrübə və ideyalarla ixtisaslaşmış halda Azərbaycana qayıdır, dünya elminin uğurlu nailiyyətlərini vətənimizdə istər istehsalat, istərsə də elmin digər sahələrində nəzəri-fundamental tədqiqatlara tətbiq edirlər.

Təcrübələr onu göstərir ki, elmlə informasiya arasında olan davamlı dərin və sabit inteqrasiya əlaqələri olduqda əldə edilən nəticələr də öz səmərəliliyi ilə seçilir. Əldə edilən elmi nailiyyətlər lazımi qədər əsaslandırılmadığı halda onların cəmiyyət üçün az dəyərli və praktikada tətbiq imkanları da aşağı olur. Müasir cəmiyyət inkişaf etmək üçün informasiya resurslarına əhəmiyyətli dərəcədə ehtiyac duyur. Buna görə də ölkəmizdə elmi araşdırmaların nəticələrinin tədqiqatçılardan istifadəçilərə ötürülməsi ən mühüm və aktual məsələlərdəndir. Elmi məhsulları yarananlarla aqrar müəssisələr arasında vasitə rolunu oynayan elmi biliklərin inkişaf səviyyəsi olduqca böyük əhəmiyyət daşıyır. Yəni aqrar sahədə aparılan elmi araşdırmaların kənd təsərrüfatında praktik olaraq tətbiq imkanlarının artırılması bu sahə üzrə elmi insanların qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının irəli dərəcədə inkişaf etdiyi ölkələrin bir çoxunda elmi araşdırmalar və elmi-texniki tədqiqatlar üçün sifarişlərin formalaşması ilə bağlı

kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə məsləhət bölmələri, fermerlərin və bəzi kənd təsərrüfatı şirkətlərinin məsləhət qrupları hər hansı konkret elmi məhsulun yaradılmasına tələb olduğu üçün elmi sifarişlər verirlər. Elmi araşdırmalar və təcrübi-konstruktor işlərinin hazırlanması sahəsində Avropa və Amerikanın təcrübələrindən istifadə edilməsi kənd təsərrüfatı sektorun elmi təminat sistemində müsbətyönlü təkmilləşmələrin baş verməsini təmin edə bilmək qabiliyyətindədir. Elmi tədqiqatlara tələb səviyyəsinin müəyyən olunmasına, bu işlərin planlaşdırılmasına eləcə də istehsalatda tətbiqinə regional və rayon səviyyəli aqrar məsləhət xidmətləri, həmçinin baş və regional mərkəzlər cəlb oluna bilər.

Ölkəmizdə hazırki dövrdə mövcud informasiya bazasında kənd təsərrüfatı sahəsində proseslərin və məhsulların innovasiyalarının inkişaf sürətinin, keyfiyyət və kəmiyyətə lazımcasına və dəqiqliklə qiymətləndirilməsi, ciddi maneələrlə qarşılaşır. Bu problemlərin ortaya çıxması, əqli mülkiyyətin müdafiəsinin normativ - hüquqi bazasının təşəkkül mərhələsində olması, innovasiyaya söykənən inkişafın informasiya təminatında bazar iqtisadiyyatının tələblərinin lazımı səviyyədə diqqətə alınmaması, innovasiyaların idarə edilməsində uzunmüddətli ləngimələrin formalaşması, infrastruktur təminatının aşağı səviyyəsi və başqa faktorların istənilən səviyyədə olmaması ilə bağlıdır. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektorunda innovasiya fəallığının mühitinin araşdırılması, öyrənilməsi və onun formalaşmasına mane olan faktorların müəyyənləşdirilməsi üzrə aparılan genişmiqyaslı tədqiqatlar həqiqətən də təqdirə layiqdir. İnnovasiya fəallığını artırmaq və bunu kənd təsərrüfatı sahəsinə tam tətbiq etmək məqsədilə sistemli tədbirlər planının hazırlanması və eyni zamanda onların icra prosesini nəzarətdə saxlamaq vacibdir.

Aqrar sektorda tədqiqat işlərinin aparılması üçün maliyyə çətinliklərin yaranmasının digər səbəblərindən biri də innovasiya məhsulunun tətbiqinin uğurlu olub-olmaması və bu prosesin bəzən uzunmüddətli olması ilə əlaqədardır. Burada bazara çıxarılaçaq yeni məhsula qarşı bazarın münasibəti, məhsulun təqdimatı, aralıq və yekun nəticələrin qiymətləndirilməsi məsələləri də vacib məsələlərdir.

Hazırkı dövrdə respublikamızda kənd təsərrüfatı sahəsində innovasiya prosesini ləngidən faktorlara aşağıdakı göstəriciləri misal göstərmək olar:

-innovasiya və tədqiqatın nəticəsi kimi ortaya çıxan məhsullarının alınması və eləcə də, mənimsənilməsi üçün xüsusi vəsaitlərin çox cüzi olması, bu sahəyə xarici investisiyaların qoyulmaması

-məhsul istehsalçılarında innovasiya məhsullarının mənimsənilməsi üçün kifayət qədər maraqlarının olmaması, digər tərəfdən, sərmayə və texnoloji risklərin həddindən yüksək olması

-bu sahə üzrə innovasiya fəaliyyətinin iştirakçılarının qarşılıqlı iş münasibətlərini, vəzifələri və məsuliyyətini tənzimləyə biləcək qanunvericilik bazasının və normativ-hüquqi aktların olmaması hələ mövcud olmaması

-faydalı aqrar elmi-texniki məhsulların varlığı barədə etibarlı məlumatların toplanılması, sistemləşdirilməsi, saxlanması və təqdim edilməsini, innovasiya projelərinin işlənməsini və tətbiqini təmin edən sistemin olmaması

Prinsip etibarını ilə innovasiyalı sahibkarlıq fəaliyyətinin başlıca məqsədi kənd təsərrüfatı sahəsinin istehsal və emal bölmələrində dövriyyəyə daha az maddi və maliyyə resursları, əmək cəlb etməklə həm keyfiyyətli məhsul istehsalında yeni bir səviyyəyə keçmək, həm də yüksək gəlirliyyə nail olmaqdır. Bundan başqa innovativ təsərrüfatçılıq sistemi ekoloji tələblərə cavab verdiyindən istehsal faktorlarının istifadəsində bir növ fasiləsizlik yaranır, lakin tətbiq ediləcək innovasiya nəticəsi istehsalçılar üçün əlverişli, təbiət üçün təhlükəlidirsə, o zaman bu fəaliyyət beynəlxalq tələblərə cavab vermədiyindən dərhal yekunlaşdırılmalıdır. Bunu adi bir misalla izah etsək belə deyə bilərik ki, yeni bir dərman preparatı sınaqdan keçirilərkən təsir dairəsi geniş və bioloji varlıqların məhv olmasına səbəb olursa, bu innovasiya deyil, zərərdir.

Hazırkı vəziyyəti nəzərə alaraq deyə bilərik ki, innovasiya proseslərinin sürətlənməsi bu sahədəki özəl müəssisələrlə birbaşa bağlıdır. Bunun əsas səbəbi isə yenilikçi ideyalardır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin kökündə şəxsi maraq dayandığı üçün istənilən sahənin inkişaf göstəriciləri yüksəlməyə yönəlikdir. Dünya təcrübəsindən də

gördüyümüz kimi, inkişaf etmiş ölkələrdə aqrar sahənin aparıcı təşkilatları özəl müəssisələrdir və dövlət bu istiqamətdə innovasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsində təstəkləyici mövqedə çıxış edir, daxili və xarici investsiyaların bu sahəyə cəlbinin artırılması üçün böyük təşəbbüs göstərir. Məhz o ölkələrin nəinki aqrar sahə üzrə, həmçinin digər sahələr üzrə həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət innovativ və yeniliçi ideyaların inkişaf etdirilməsi ideyaları üzərində qurulur. Bu sahəni dirçəltmək üçün dövlət öz idarəçiliyi altında olan müəssisələri müəyyən bir müddətə yerli sahibkarlıq subyektlərinə özəlləşdirməyə vermək və ya uğurlu nəticə əldə etmiş ölkələrin nümayəndələrinin məsləhət xidmətlərindən istifadə etməsi zəruridir. “Dövlət ən pis sahibkardır” ifadəsini əsas götürərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, Azərbaycanda aqrar sahəni irəli aparmaq üçün innovativ tədbirlərin təminedicisi sahibkarlıq subyektləridir, bu prosesdə dövlətin rolu təşviqetmə, vergi güzəştləri və maliyyə dəstəyi göstərməsiylə hiss olunmalıdır.

Aqrar sahədə mövcud olan bütün sahibkarlıq növlərinin birgə və səmərəli inkişafı üçün yaradılan makroiqtisadi vəziyyəti mikroiqtisadi səviyyəyə transfer etdikdə, resurslar bazarının dinamik inkişafı, innovativ və davamlı inkişaf üçün yüksək şəraitin yaradılması və stimullaşdırma faktorlarının təsir qabiliyyəti, tarif və qeyri-tariflə bağlı tənzimləmələr, bazarda qiymət və qeyri-qiymət rəqabəti üsullarından istifadənin optimallaşdırılması və s. kifayət qədər mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatı sahəsində çalışan sahibkarlar arasında könüllü əməkdaşlığa əsaslanan birgə fəaliyyəti dəstəkləmək və innovasiyalı aqrar sektoru formalaşdırmaq üçün aşağıdakı müddəaları təmin etmək lazımdır:

- ✓ sahədə hərtərəfli inkişaf dəstəklənməli və lazımi infrastruktur yaradılmalı
- ✓ ayrı-ayrılıqda heyvandarlıq və bitkiçilik məhsulları istehsalı ilə məşğul olan kooperativlərin ixtisaslaşma səviyyələrinin əsas göstəriciləri, ümumi səmərəlilik nöqtəyi-nəzərindən optimallaşdırılmalı
- ✓ fərqli profilli sahibkarlıq subyektləri ümumi məqsədə xidmət edən şəbəkə ərsəyə gətirməli

- ✓ istehsal fəaliyyətini üstün tutan və uğurlu kooperativlər üçün uyğun faiz nisbəti ilə kreditləşdirmə rejimi formalaşdırılmalıdır. İnnovasiyalı və dayanıqlı aqrar sahibkarlığın üfüqi və şaquli kooperasiyasının dəstəklənməsinin adekvat vergi, gömrük, kredit, sığorta mexanizmi formalaşdırılmalıdır.
- ✓ aqrar sahibkarlıq subyektlərinin sığorta və kredit kooperativləri ilə bərabər innovasiyaya əsaslanan və dayanıqlı fəaliyyətinin təminatına istisnasız olaraq riayət edilməli
- ✓ kooperativlərin istehsal və satış mərkəzlərinin iqtisadi və texnoloji baxımından modernləşdirilməsi nəticəsində xərclərin kompensasiya edilməsi istiqamətində fayda verməli
- ✓ Sahibkarlar üçün müasir tələblərə cavab verən aqrotexnologiyaların idxalı zamanı gömrük güzəştlərinin tətbiq edilməsi
- ✓ İnnovasiyalı sahibkarlığın inkişafı üçün investisiyalara zəmanətlərin diversifikasiyalaşdırılmış rejiminin tətbiqi və s. nəzərdə tutulmalıdır.

3.3. Aqrar sektora dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ölkədə baş verən sosial-iqtisadi hadisələri izləmək və eyni zamanda bu proseslərə tənzimləmə alətləri ilə təsir etmək iqtisadiyyatda dövlətin tənzimləyici olaraq varlığını göstərərək onun necə bir rola malik olduğunu göstərir. Bu proses dünya təcrübəsində, ən azından inkişaf etmiş ölkələrdə belədir ki, dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi bazar münasibətlərində balansın pozulmasına və arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bunları nəzərə alaraq dövlət təsir gücü böyük olan vergi, maliyyə alətləri və s. kimi alətlərdən istifadə edərək hər hansı bir sahənin inkişaf etməsinə və yaxud iqtisadiyyatda ifrat artımın və ya azalmanın tənzimlənməsi məqsədilə uzun və qısamüddətli olmaqla müdaxilə edir. Ölkədə baş verən proseslər və tənzimlənməsi lazım olan məsələlər dövlətin iqtisadi hədəflərin yer alır, ən uyğun təsir vasitəsi seçilərək tətbiqinə başlanılır, kənar təsirlərin çoxluq təşkil etdiyi zaman bu müdaxilə uğursuz da ola bilər, uzunmüddətli də ola bilər. Azərbaycan

iqtisadiyyatında da belə tənzimləmələrə ehtiyac duyan bir sıra sahələr mövcuddur. İnkişaf etdirilməsi mühüm olanlardan biri olan kənd təsərrüfatı sahəsi dövlət dəstəyinin olmasını tələb edərək, bu sektorun stimullaşdırılmasına ehtiyac duyur. Aqrar sahə üzrə dövlət siyasətinin əsas hədəflərindən biri odur ki, Azərbaycanda daxili ərzaq bazarının idxaldan asılılığı maksimum dərəcədə azaldılsın və ərzaq potensialının yaradılması və artırılması üçün bir sıra əhəmiyyətli tədbirlər görülsün. Bu kimi tədbirlərə misal olaraq 2008-ci ildə isə dövlət başçısının sərəncamına əsasən ölkə əhalisinin ərzaq məhsulları ilə təminatı üçün ayrıca Dövlət Proqramı qəbul olunub. Qəbul olunmuş proqram çərçivəsində 2008-2015-ci illər ərzində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Həmin Dövlət Proqramı ölkəmizdə aqrar sahənin inkişafı və eləcə də, ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı baxımından ən vacib sənəd hesab edilir. Kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı və aqrar məhsullarının istehsal potensialının artırılması məqsədilə bir sıra texnologiyaların və müasir tələblərə cavab verən texnikaların cəlb olunması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Buna baxmayaraq yeni texnikaların cəlb olunması, müasir aqrar texnikalarının xarici ölkələrdən alınması daha çox vəsait tələb etdiyinə görə, dövlət dəstəyi olmadan bu sektorda inkişafın olması mümkün deyildi. Bu çatışmazlıqları nəzərə alaraq ölkə prezidenti 2004-cü ildə "Aqrolizinq" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması üçün sərəncam imzalamışdır. "Aqrolizinq" ASC-yə xarici ölkələrdən pestisidlərin, tinglərin, texnoloji avadanlıqların, cins damazlıq heyvanların, buğda toxumlarının, mineral gübrələrin, ölkəyə gətirilərək aqrar istehsalçılara çatdırılması və eyni zamanda digər mühüm funksiyaların yerinə yetirilməsi həvalə olunub.

Kənd təsərrüfatı sahəsinin dövlət tənzimlənməsinin ən əsas iqtisadi təsir vasitəsi fiskal siyasət, yəni büdcə-vergi siyasəti hesab olunur. Aqrar sektorun inkişafı üçün fiskal siyasətin alətlərindən ən təsirlisi olan dövlət büdcəsindən geniş istifadə olunur. Büdcənin kənd təsərrüfatının inkişafına təsiri, ilk öncə büdcədən bu sektorun inkişafı üçün ayrılan vəsaitlər hesabına həyata keçirilir. Buna baxmayaraq ölkəmizdə dövlətin aqrar sektorun tənzimlənməsində bu alətlərdən istifadə imkanları çox geniş

çərçivədə deyildir. Bunun əsas səbəblərindən biri kimi, dövlət büdcəsindən kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı və saxlanılması məqsədilə ayrılmış vəsaitlərin büdcə bölüşdürülməsində çox az paya malik olması misal göstərilə bilər. Buna sübut olaraq, 2013-cü ildə büdcə ayırmalarında aqrar sahəyə ayrılan vəsait ən aşağı səviyyəyə enərək 2.6 % təşkil etmişdir(Dövlət Statistika Komitəsi). Bundan başqa, həyata keçirilən tədbirlərin, aqrar islahatların nəticəsi çox da uğurlu olmadığından kənd təsərrüfatı sahəsinin ÜDM-da payı 4-6% ətrafında dəyişməkdədir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində xüsusilə, üzrə qida sektorunda artım dinamikasının az olmasını Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin müəllimi, rektorun müşaviri, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru Elşən Bağırzadə bu sektorda oturmuş müəssisələrin olmaması ilə əlaqələndirir və belə izah edir: “Bunlar uzun müddət bu sahədə fəaliyyət göstərən şirkətlər deyil. Burada söhbət təkcə istehsalçılardan yox, eyni zamanda xidmət sahələrindən gedir. Müəyyən qədər bunlara hazırlıq imkanı vermək olardı. Çünki bizdə bu sahə o qədər də stabil deyil. Ölkəmizdə qida sektorunda olan bir sıra normalara da əməl olunmur. Qida sektorunda kiçik sahibkarların geniş yayılması bir tərəfdən yaxşı olsa da, amma normalara əməl etmək, yüksək standartlar tətbiq etmək baxımından mənfi təsir göstərir. Ona görə də dövlət bu istiqamətdə müəyyən güzəştlər tətbiq edə bilər”(Elşən Bağırzadə, 2018). Kənd təsərrüfatı üzrə mülahizələrdən və fikirlərdən qaynaqlanaraq onu deyərək bilirik ki, bu sahədə görülən işlərə baxmayaraq hələ də stabillik yoxdur və riskli sahə olaraq qalır. Bir çox ədəbiyyatlarda və məqalələrdə gördüyümüz ki, inkişaf etmiş ölkələr əsasən texnoloji yenilikləri ilə tanınır, lakin onlar kənd təsərrüfatını istədikləri səviyyəyə gətirib çıxara bilmirlər. Bu onunla əlaqədardır ki, vacib sahələrin infrastrukturunu olduqca yaxşıdır və daimi diqqət mərkəzindədir. Bununla yanaşı onlar sahibkarlara verilən kreditlərin təqdim etdikləri biznes planına uyğun icra edilib-edilmədiklərini daim nəzarətdə saxlayır, əlavə vəsaitlərlə təmin edirlər.

Azərbaycan hal-hazırda bu təcrübələrin uğurlu versiyalarının aqrar sahə üzrə tətbiqinə çalışır. Bir sıra tədbirlər planı çərçivəsində regionlarda şoran torpaqların

rekultivasiya edilərək münbitləşdirilmiş və torpaq zəhərlənmələrinin qarşısı alınmış, taxıl biçimi, pambıq əkimi üzrə texnikaların sayı artmış, Kür və Araz çayına yaxın olmayan əkin sahələrin suvarma kanalları ilə təmin edilməsində irəliləyişlərə nail olunmuş, strateji əhəmiyyətli bitkilərin əkilməsi üçün stimullaşdırıcı xarakterli güzəştlər(vergidən azad edilmə, subsidiyalar, datasiyalar) edilmişdir. Ölkəmiz üçün yararsız torpaqların bərpası məsələsi çox mühüm əhəmiyyət daşıyır, çünki, istehsalın artması bununla birbaşa bağlıdır. Aqrar sahə üzrə bir çox mütəxəssislər belə izah edirlər ki, aqrar sahənin davamlı inkişafında mövcud problemlərin səbəbi birinci növbədə, maddi və texniki resurslara olan tələbatın lazımınca ödənilməməsi, bölgələrdə aqroservislər üçün müasir quruluşlu inzibati binaların, o cümlədən, anbarların, aqrar texnikaların və lazımı avadanlıqların saxlanması üçün uyğun məntəqələrin olmamasıdır.

Getdikcə artan neft gəlirləri sayəsində bir sıra sahələrə o cümlədən kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə büdcədən ayırmalar faiz etibarlı ilə artır və bu sahə üzrə inkişaf imkanları genişlənir. Aqrar sahə üzrə Estoniya, Latviya, Litva və başqa Avropa ölkələri ilə son illərdə əməkdaşlığımız daha da dərinləşib. Kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişaf istiqamətləri sırasında olanlar aşağıdakılardır (S.Elmanoğlu, 2010):

- ✓ aqrar sahənin hüquqi-normativ bazasının, elmi və metodoloji təminat səviyyəsinin, eləcə də ixtisaslı kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi
- ✓ kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə məhsulların xammal və emalı sahələrinin koordinasiyalı inkişafı
- ✓ aqrar şirkətlərin rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı təşviqinin dəstəklənməsi və stimullaşdırılması
- ✓ dövlət büdcəsindən maliyyə yardımlarının və dəstəyin artırılması
- ✓ lazımı avadanlıqlar və texnika bazasının möhkəmləndirilməsi
- ✓ kənd təsərrüfatı sektorunda xidmət göstərəcək və bazar qanunauyğunluqları əsasında fəaliyyətlə məğul olan yeni sahibkarlıq və fərdi strukturlara dəstək verilməsi

- ✓ kənd təsərrüfatında sahəsində suvarma səviyyəsinin və meliorasiya təminatının yüksəldilməsi
- ✓ torpaq və su ehtiyatlarından düzgün və səmərəli şəkildə istifadənin təmin edilməsi

Kənd təsərrüfatı üzrə qarşıya qoyulmuş strateji hədəflərə çatmaq və arzulanan nəticələri əldə etmək üçün aşağıda qeyd olunanların həyata keçirilməsi olduqca mühümdür:

Ərzaq təminatının və təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün institusional imkanların və potensialın gücləndirilməsi. Ərzaqla təminatın dayanıqlılığı və əhalinin əldə etdiyi qida ilə bağlı məlumat və nəzarət sisteminin yaradılması, ölkə əhalisinin bütün təbəqələrinin təhlükəsiz ərzaqla təmin edilməsi, tələb olunan mexanizmlərinin qurulması, dəyər zəncirinin hər bir mərhələsini əhatə edən və eləcə də, baş verə biləcək risklərin təhlilinə əsaslanan qida təhlükəsizliyi sisteminin işlənməsi olduqca vacibdir.

Aqrar məhsulların istehsal potensialının gücləndirilməsi və gözləntilərin üzərinə çıxarılması. Həm yerli, həm də xarici bazarlarda olan rəqabətqabiliyyətli aqrar və emal sənayesi məhsullarının istehsal potensialının yüksəldilməsi, idxalı əvəzləmə potensialına malik olan aqrar məhsulların istehsalının artırılması üçün təşviqetmə, aqrar sektorda tərəfdaşlıqların qurulması və əməkdaşlıqların inkişafı, müxtəlif kompleksli proyektlərin həyata keçirilməsi məqsədilə dövlət və özəl qurumların tərəfdaşlığının yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə biznes subyektlərinin inkişafına dəstək göstərilməsi təkmilləşdirilməlidir.

Maliyyələşmə mənbələrinin genişləndirilməsi. Aqrar bölmə üzrə dövlət büdcədən və kreditlər vasitəsilə maliyyələşdirmə kanallarının təkmilləşdirilməsi, bir sıra kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə sığortanın tətbiqi və inkişaf etdirilməsi və bu sahəyə investisiya təşviqinin və yatırımlarının artırılması məsələlərinə baxılmalıdır.

Aqrar sektor üzrə istehsal alətləri bazarının inkişaf etdirilməsi və xidmətlərlə təminatın yüksəldilməsi. Əkinə yararlı torpaq sahələrinin inkişaf etdirilməsi,

fermerlərin suvarma sistemi ilə yüksək təminatı, kənd təsərrüfatında çalışanların maddi-texniki bazasının və avadanlıqlarla təminatının daha da yaxşılaşdırılması və aqrar xidmətlər bazarının inkişafına nail olunması, yeni toxum növlərinin yetişdirilməsi və ting bazarının inkişafı, həmçinin yerli istehsal imkanlarının gücləndirilməsi, bitki mühafizə vasitələri və gübrə ilə daha çox təmin etmə, heyvandarlıq sahəsinin daha qüvvətli yemlə növləri ilə təchiz olunması, bundan başqa, damazlıq heyvanların sayının artırılması və yeni sortların yetişdirilməsi, və ən əsası baytarlıq və sanitar qaydaların yaxşılaşdırılmasına qısa zaman ərzində nail olunmalıdır.

Kənd təsərrüfatı sahəsində sosial iqtisadi, həmçinin informasiya-məsləhət xidmətləri, təhsil, elm sisteminin inkişafı. Aqrar sahə üzrə təhsildə kəmiyyət və keyfiyyətə yeni mərhələyə keçidin təmin olunması, kənd təsərrüfatında elmi araşdırmaların planlanması, icra edilməsi və nəticələrin tətbiqi alətlərinin təkmilləşdirilməsi və bu sahənin tələblərinə cavab verə bilən informasiya-məsləhət xidmətlərinin yaradılmasıdır.

Aqrar məhsulları üzrə bazar münasibətlərinin yaxşılaşdırılması və infrastrukturunun inkişafı, məhsul istehsalçıların bazarlara çıxışının sadələşdirilməsi. Aqrar məhsullar üzrə infrastrukturunun inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı məqsədilə bazarların tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, aqrar və emal sənayesi məhsullarının ixracınınin təşviq edilməsi və dövlət tərəfindən dəstəklənməsi vacibdir.

Ətraf mühitin mühafizəsi, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və təbii faktorların aqrar sahəyə təsirlərinin idarə edilməsi. İqlim dəyişkənliklərinin və başqa təbii faktorların aqrar sektora mənfi təsirinin azaldılması istiqamətində sistemin qurulması, bu sahədə ətraf mühiti qoruma mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsi, regionlarda torpaq və su resurslarından dayanıqlı və səmərəli şəkildə istifadə sisteminin təkmilləşdirilməsi, ekoloji aqrar istehsalının inkişafı nail olunması məsələləri böyük önəm kəsb edir.

Kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə dövlət tənzimlənməsinin və dəstəyinin səmərəliliyinin artırılması və dayanıqlı biznes mühitinin formalaşdırılması. İstənilən aqrar-biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlərin hazırlanması, elektron qaydada kənd təsərrüfatı sisteminin qurulması, registrasiya, uçot, vergi, statistika sisteminin inkişaf etdirilməsi, tənzimləyici dövlət qurumlarının potensialının yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların maarifləndirilməsi üzrə təlimlərin təşkili, aqrar siyasətin mümkün nəticələrinin yoxlanması və qiymətləndirilməsi mexanizmlərinin qurulması bu sahənin inkişafı üçün çox əhəmiyyəlidir.

Kənd ərazilərində əhalinin məşğulluğun artırılması və rifahının səviyyəsinin yüksəldilməsi. Kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişaf üçün imkanların artırılması, kənd yerlərində alternativ fəaliyyət növlərinin inkişafının dəstəklənməsi, yerli qurumların, bələdiyyələrin kəndin inkişafı üçün təşəbbüslərinə dövlət dəstəyi ən vacib məsələlərdəndir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinə ümumi nəzər saldıqda biz ilk olaraq aqrar sektorun cəmiyyətin iqtisadi inkişafındakı roluna nəzəri və praktiki cəhətdən baxdıq. Aqrar sektorun öz xüsusiyyətləri, ölkə iqtisadiyyatı üzrə əhəmiyyəti və Azərbaycanın iqtisadi inkişafında nə qədər strateji bir sahə olmağı əsaslarla bir daha özünü təstiqlədi. İlk növbədə onu deyə bilərik ki, bu sahə üzrə ənənəvi biliklərin zənginliyi sadəcə texnoloji yeniliklərlə birləşsə və eyni zamanda düzgün yönləndirilsə, aqrar sahə ölkənin iqtisadi inkişafına tövhə verəcək uğurlu sahələrdən birinə çevriləcəkdir. Makroiqtisadi göstəricilər baxımından əsas hədəflərdən biri ÜDM-da kənd təsərrüfatının payını yüksəltməkdir.

Həll edilməsi lazım olan məsələlərdən biri də bu sahə üzrə məşğulluq səviyyəsi və onun iqtisadi artımdakı payının yüksəldilməsi istiqamətindədir. Əməkqabiliyyətli əhalinin təxminən 40%-nin çalışdığı sahədə struktur dəyişikliklərinə böyük ehtiyac vardır. Həyata keçirilməli tədbirlər içərisində kadr hazırlığı səviyyəsinin yüksəldilməsi, sahə üzrə problemlərin qarşısının alınması məqsədilə yerli idarəetmə orqanları vasitəsilə nəzarətin gücləndirilməsi, istehsal səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün elmi yeniliklərdən istifadənin tətbiqi, planlı təsərrüfat sisteminin yaranması, bölgələrdə məhsul növləri üzrə istehsalın ixtisaslaşdırılması ən başlıca olanlardır. Yuxarıda sadalanan tədbirləri reallaşdırmaq üçün yetərli imkanlarımızın olmaması bu sahə üzrə bizim dünya təcrübəsindən istifadə etməyimizin zəruriliyini göz önünə gətirir. Aqrar sahə üzrə uğurlu inkişaf modelləri yaratmış ölkələr içərisində Türkiyə, Amerika və Avropa təcrübəsinin tətbiqi kənd təsərrüfatı sahəsində mühüm irəliləyişlərin başlanğıcı ola bilər. Uzunmüddətli dövrdə Azərbaycan elmi yeniliklərini zənginləşdirərək, bu sahəni onsuz da inkişaf etdirəcəyi yəqindir, lakin bu siyasət qeyri-neft sektorunun sürətli inkişaf prosesinə əks olduğundan konkret bir inkişaf modelinin ölkəyə gətirilməsi bu prosesin sürətlənməsi deməkdir. Dünya təcrübəsi bu sahədə özəl sahibkarlıq subyektlərinin yaradılmasını və inkişafını daha

çox önə çəkir və bunun sahə üzrə daha effektiv olduğunu təstiqləyir. Necə ki təhsil, sənaye, turizm üzrə ölkədə xarici sistemlərin həyata keçirilməsi baş verirsə, aqrar sahə üzrədə bu realdır. Onu da qeyd etməliyik ki, ölkələr və onların iqtisadi sistemləri yerləşdiyi coğrafiyaya və milli dəyərlərə görə fərqləndiyindən müəyyən bir inkişaf modeli tətbiq edilərkən bu sahə üzrə diqqətə alınması lazım olan məsələlər araşdırılmalı, modelin xüsusiyyətləri, hansı müddələrinin yerli dəyərlər ilə üst-üstə düşüb-düşmədiyini və.s bu kimi məsələlər olduqca əhəmiyyətlidir. Fikrimcə dövlət müəssisələrinin uzunmüddətli olaraq özəl müəssisələrə icarəyə verilərək şəxsi maraq yaratması daha məqsədə uyğundur.

Aqrar sektorun iqtisadiyyatda rolunun istehsal və ixrac potensiallarının təhlil və qiymətləndirilməsinə baxsaq, ciddi boşluqların və çatışmazlıqların olduğunu görə bilərik. Kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə istehsal prosesində ciddi struktur dəyişikliklərinə ehtiyac vardır, belə ki, daha məhsuldar toxum növlərinin olmaması və ya torpaqların münbitlik səviyyəsinin buna imkan verməməsi, suvarma sistemin bütün regionlar üzrə yaxşılaşdırılması tədbirlərinin gecikməsi və diqqət mərkəzindən kənar qalması və s. problemlər öz həllini gözləyir. İxrac potensialının artırılması üçün təməl proses olan istehsal, vergi və gömrük üzrə tənzimləmələrə, sahibkarların çıxışını asılmaşdırmaq məqsədilə müxtəlif normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi olduqca vacibdir. Son zamanlar istehsalçılar öz məhsullarını qonşu bazarlara çıxararkən qanunvericiliyin yaratdığı maneələrə üzləşirlər, bu ya tələblərə əməl olunmadığından, ya da qanunvericiliyin təkmilləşdirilməməsi səbəbindən baş verir. Bu məqsədlə regionlarımızda aqrar sahədə çalışan fermer və işçi qruplarını maarifləndirmək üçün təlimlərinin keçirilməsi daha effektiv görünür.

Aqrar sektorda məsuldarlığın yüksək olmasına əngəl yaradan bəzi faktorlar vardır ki, insan amilindən asılı olanlar həll edilməlidir. Məhsul əkərkən əkin sahəsinin çoxluğu ilə yanaşı, məsuldarlığın yüksəldilməsi amilini daha çox diqqətə almalıyıq. Bu məqsədlə əkin sahələrinin bir neçə dəfə şumlanması, əkindən əvvəlki mərhələdə torpaqların zərərverici həşəratlardan təmizlənməsi, suvarmanın vaxtında olunması,

dərman preparatları ilə sahələrin tez-tez dezinfeksiya olunması, bitkilərin köklərinin havalandırılması, üzvi maddələrin, eləcə də şumaltı və şumüstü gübrələrin verilməsi təmin edilməlidir. Aqrar sektorun iqtisadi inkişafda hərəkətverici sahələrdən birinə çevrilməsi üçün istiqamətlər də fərqlidir və eyni zamanda bu istiqamətlərdə maddi və başqa faktorlar maneələr törətməkdədirlər. Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün dəstəkverici amillərin artırılması bu sahənin daha da genişləndirilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlər rolunu oynayır.

Tədqiqat işinin adından da məlum olduğu kimi araşdırmanın əsas istiqaməti kənd təsərrüfatında məşğulluq səviyyəsi və iqtisadi artım arasında necə bir əlaqənin olması üzrədir. Tədqiqat nəticələrinə əsaslanaraq onu deyə bilərik ki, ölkəmizdə bu sahə üzrə məşğulluq səviyyəsi ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqə zəifdir, çünki say etibarlı ilə burada çalışanların çox olduğuna baxmayaraq iqtisadi artıma və inkişafa verilən tövhə hazırki dövr üçün olduqca zəifdir, statistik məlumatlarda da bu özünü doğrulayır. Bunun səbəbləri haqqında isə yuxarıda daha geniş məlumat verilmişdir. Bu əlaqənin gücləndirilməsi və bu sahədə ciddi dönüş yaratmaq üçün aşağıdakı təklifləri dəyərləndirmək mümkündür:

- ✓ bu sahə üzrə əsas məqsəd məşğulluğun deyil, onun səviyyəsinin artırılması olmalı
- ✓ dövlət pambıq və digər bitki növlərinin istehsalında verdiyi dəstəyi və alıcı qismində çıxış etmə siyasətini digərlərinin üzərlərində tətbiq etməli
- ✓ qanunvericiliyin normalar qonmaqla sahibkarlara daha çox dəstək verilməsi üçün təkmilləşdirilməli
- ✓ özəl sahibkarlıq subyektlərinin kənd təsərrüfatı üzrə inkişafın ən zəif olduğu sahələrdə dəstəklənməli
- ✓ ölkə daxilində istesal olunan aqrar məhsulların tələbatdan artıq hissəsinin xaricə çıxarılmasında yardım göstərilməsi və ya birbaşa kömək edilməli
- ✓ ixrac rüsumları aqrar məhsullar üzrə azaldılmalı

- ✓ regionlarda strateji əhəmiyyətləri olan taxıl biçimi və pambıq yığımının gecikməməsi üçün cəlb olunan texnikaların sayının artırılmalı, itkilərin qarşısının alınmalı
- ✓ kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi zamanı əhalinin maddi vəziyyəti nəzərə alınmalı
- ✓ idxalın azaldılması üçün bəzi kənd təsərrüfatı məhsulları və ən azından bəziləri üzrə təminat 100%-ə çatdırılmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Alıyev İ.H. “Aqrar sahənin inkişafının təkmilləşdirilməsi və regionlarda islahatların keyfiyyətə səmərəli apanılması”, Bakı - 2004, səh-110.
2. Abbasov.İ.D. “Azərbaycan və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı”, Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2013, səh-712.
3. Abasov İsmət. “Azərbaycan və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı”, Şərq-Qərb nəşriyyat evi, Bakı 2013, səh-712.
4. Alıyev İ.H. “Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi”, Bakı, 2003, səh-315.
5. Ataşov Bəyalı. “Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri” Kooperasiya nəşriyyatı, Bakı 2017, səh-536.
6. Bədəlov M.Ə. “Dünya iqtisadiyyatı” Bakı 2006, səh-200.
7. Babayev A.H, Babayev V.A, “Ekooji kənd təsərrüfatının əsasları”, Bakı, 2011, səh-383.
8. Əhmədzadə Emin Nemət oğlu. “Kənd təsərrüfatında istehsalın tənzimlənməsinin mövcud sisteminin təhlili”, Azərbaycan Vergi Xəbərləri, Bakı 2011, səh 85-94
9. Əliyev İ. N. “Heydər Əliyev və Azərbaycan kənd təsərrüfatı”, II kitab. Bakı: «Ziya-Nurlan» NPM, 2001, səh-122.
10. Həşimov Rasim Həsən oğlu, “Azərbaycanda aqrar islahatların reallaşmasının dövlət təminatı”, Bakı 2015, səh-118.
11. Həsənov R. T. “Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları”, Bakı: Elm, 1998, səh-343.
12. Həsənov Rəşad, İsmayılova Gülnar, Əliyeva Rəfiqə. “Kənd Təsərrüfatı ilində Azərbaycan Respublikasında aqroparkların formalaşdırılması mexanizmləri və

- fermerlərin prosesdə iştirakçılığının gücləndirilməsi”, İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi, Bakı 2015, səh-81.
- 13.Xəlilov H.A. “Aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyaları və modernləşdirmə şəraiti”, Bakı 2005, səh-228.
- 14.İsayev A.S “İstehsalın təşkili əsasları”, Bakı, Azərneşr, 2009, səh-151
- 15.İbrahimov.İ, “Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri”, Bakı 2002.
- 16.“İqtisadiyyat və həyat” jurnalı, №8, Bakı 2006.
- 17.İbrahimov İ.H, “Aqrar sahənin iqtisadiyyatı” (Monoqrafiya), Bakı 2016, səh-655
- 18.Kərimov İ, “Azərbaycanda Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı”, Xalq qəzeti, 2018.
- 19.Məmmədov Q.Ş, “Torpaqşünaslıq və torpaq coğrafiyasının əsasları”, Bakı, Elm, 2007, səh-660.
- 20.Meybullayev M.X, “İqtisadi təlimlər tarixi, Bakı, 2018, səh-537.
- 21.Məmmədova Sevda, “İqtisadiyyata giriş”, Bakı, 2018, səh-183.
- 22.Niftullayev V. “Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı”, Bakı: Elm, 2006, səh-360.
- 23.Nəsibova Xalsa, ”Aqrar Sahədə İstehsalın İnkişafının İqtisadi Mexanizminin Təkmilləşdirilməsi”, Avtoreferat, Gəncə 2013, səh-22.
- 24.Quliyev Rövşən. “Aqrar bazarların tənzimlənməsi üzrə dünya təcrübəsi” Məşvərət jurnalı, Bakı 2016.
- 25.Quliyev Eldar. “Aqrar İqtisadiyyat”. Ali məktəblilər üçün dərslik, Bakı 2015 , Kooperasiya” nəşriyyatı, səh -319.
- 26.Qasımlı Vüsal. “İqtisadi modernizasiya”, Bakı 2014, səh-308
- 27.Əhmədov Vüqar, Tahirova Gülzar. “İqtisadi artımın empirik modelləri”, Mərkəzi Bank, səh-10.
- 28.Salahov S. “Aqrar islahatların ilkin nəticələri və perspektivlər” (Respublika elmi-praktik konfransının materialları), Bakı, 2003.

- 29.Süleymanov V.E, “Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının İxracının Rəqabətə Davamlılığını Müəyyən Edən Amillər”, Maliyyə və uçot, 2012.-N°4, səh 39-44.
- 30.Verdiyev Ə. Ç., Qarayev İ. Ş. Aqrar bazarın formalaşmasının iqtisadi problemləri, Bakı: Şirvanəşr, 2007.
- 31.Verdiyev Ə. Ç., İbrahimov İ.H. Bazar iqtisadiyyatı və qiymət, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, 1992, səh-186.

Xarici dildə

1. Abay Canan, Olhan Emine, Uysal Yaşar, Yavuz Fahri, Turkekul Berna, Türkiyede tarım politikalarında dəğişim, vı teknik kongre, 3-7 Ocak 2005, Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 2005.
2. Matthieu De Clercq, Anshu Vats, Alvaro Biel, “Agriculture 4.0: The future of farming technology”, 2018, p-30.
3. Nesilhan Yalçinkaya, Hakan Yalçinkaya, Coşkun Çılbant, “Avrupa Birliğıne yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türk tarım politikaları ve Sektörün geleceğı üzerine etkisi”, Yönetim ve Ekonomi, 2006, cilt:13, sayı: 2
4. Overview of CAP Reform 2014-2020, December 2013, N°5, p-10.
5. “Innovation in agriculture: a key process for sustainable development”, Institutional position paper, San Jose, May 2014

İnternet resursları

1. <https://www.stat.gov.az/>
2. <http://www.agro.gov.az/>
3. <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>
4. <http://www.e-qanun.az/framework/27284>
5. https://president.az/files/future_az.pdf
6. <http://www.e-qanun.az/framework/22533>

7. <http://www.e-qanun.az/framework/36076>
8. <http://iqtisadiislahat.org>
9. <https://azertag.az>
10. <http://www.moderator.az>
11. <http://www.etsim.az>
12. <https://sputnik.az/life/20181009/417360341/qida-sektoru-hazirliqsiz-yaxalanib.html>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Kənd təsərrüfatı sahəsində məhsuldarlıq səviyyəsinin illər üzrə göstəricisi(%-lə).....	30
Cədvəl 2. Bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə istehsalın həcmi (1000 tonla).....	31
Cədvəl 3. Heyvandarlıq məhsullarının kateqoriyalar üzrə bölgüsü.....	32
Cədvəl 4. Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının müqayisəli təhlili (tonla).....	35
Cədvəl 5. Kənd təsərrüfatı sahəsində məhsul kateqoriyaları üzrə məhsuldarlıq səviyyəsi(sentnerlə).....	41
Cədvəl 6. Buğda növlərinin illər üzrə məhsuldarlığı (tonla).....	42
Cədvəl 7. Ölkədə heyvandarlıq məhsullarının illər üzrə bölgüsü (kq-la).....	43

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Ölkədəki aqrar və ərzaq məhsulların bazar payı (%-lə).....	36
Şəkil 2. Kənd təsərrüfatı üzrə xarici ticarət balansı.....	37
Şəkil 3. 2018-ci ildə Azərbaycana olan ixrac sifarişlərinin ölkələr üzrə bölgüsü (%-lə).....	39